

Kolektif İnsan Hakları Kategorisine Yönelik Eleştirileri Doğrulama Örneği: AB Göç Politikası

Kübra Ünlütürk*

Öz

Özgürleşme mücadelesinin ürünü olan insan hakları, Fransız hukukçu Karel Vasak tarafından birinci, ikinci ve üçüncü kuşak haklar olarak sınıflandırılmış; ekonomik dönüşüm, postmodernizm ve bilim ve teknolojideki gelişmelerin etkisiyle birlikte dördüncü kuşak haklar da tartışılmaya başlanmıştır. Bu çalışma, dayanışma ekseninde şekillenen üçüncü kuşak insan haklarına odaklanmaktadır. Dayanışma ve kardeşlik ilkesi temelinde şekillenen kolektif haklar doktrinde yoğun eleştirilere maruz kalmıştır. Bu çalışma, Avrupa Birliği'nin göç politikasına ilişkin söylemlerinde kolektif hak unsurlarını üreterek mülteci akınlarını dışsallaştırdığını ve mülteci haklarını ikincil plana ittiğini; bu yolla kolektif haklara yöneltilen eleştirileri doğruladığını ileri sürmektedir. Aynı zamanda kolektif hakların tarihsel ve normatif kazanımlarının göz ardı edilemeyeceğini savunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: İnsan Hakları, Kolektif Haklar, AB Göç Politikası, Mülteci Krizi.

An Example for Verifying The Critiques of Collective Human Rights: The EU Migration Policy

Abstract

Human rights, which are the product of the struggle for liberation, were classified by the French jurist Karel Vasak as first, second, and third generation rights; with the impact of economic transformation, postmodernism, and developments in science and technology, fourth-generation rights have also begun to be discussed. This study focuses on third-generation human rights shaped around the axis of solidarity. Collective rights, formed on the basis of the principles of solidarity and fraternity, have been subjected to intense criticism in legal doctrine. This study argues that the European Union's discourse on migration policy externalizes refugee influxes by producing elements of collective rights and pushes refugee rights to a secondary level; thereby validating the criticisms directed at collective rights. At the same time, it asserts that the historical and normative gains of collective rights cannot be disregarded.

Keywords: Human Rights, Collective Rights, EU Migration Policy, Refugee Crisis.

*Doktora Öğrencisi | Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Hukuku

Anabilim Dalı | kbrnltrk@gmail.com

ORCID: 0000-0002-7686-0336 | DOI: 10.36484/liberal.1830693

Liberal Düşünce Dergisi, Yıl: 31, Sayı 121, 2026, ss. 115-142.

Gönderim Tarihi: 26 Kasım 2025 | Kabul Tarihi: 30 Ocak 2026

Yayınlanma Tarihi: 26 Şubat 2026

dergipark.org.tr/tr/pub/liberal | ISSN: 1300-8781 | e-ISSN: 2667-6486

Giriş

Göç olgusu, günümüzde uluslararası hukukun ve siyasal gündemin merkezinde yer almaktadır. Ortadoğu'daki karışıklıklar, İran, Filistin-İsrail hattında süren çatışmalar, Rusya ve Ukrayna arasındaki savaş ve bölgesel gerilimler göç krizini tetiklemeye devam ettirmektedir. Uluslararası hukukta ise mültecilere insan hakları bakımından pek çok hak tanınmakla birlikte, bu haklar esasen iki yükümlülük etrafında toplanmaktadır: geri gönderme yasağı ve sığınmacıların statülerinin belirlenmesi. Bu durum, mültecilerin haklarında ciddi bir hukuki boşluk yaratarak, onların hem insan haklarının yeterince korunmaması hem de adil biçimde paylaşılmayan bir yükün konusu haline gelmeleri sonucunu doğurmaktadır.

Bu hususlar bir yana, Birleşmiş Milletler (BM) nezdinde de 2016'dan itibaren mültecilerin haklarının korunmadığı ve sorumluluklarının adil şekilde paylaşılmadığını ortaya koyan gelişmeler yaşanmıştır. Nitekim BM, 2016 New York Bildirgesi ile küresel göçün yarattığı zorluklara karşı daha güçlü iş birliği çağrısında bulunmuş ve müzakere süreci başlatmıştır. (A/RES/71/1) Bu süreci, 2015 BM Zirvesi'nin insanlar, gezegen ve refah için kabul ettiği 2030 Sürdürülebilir Kalkınma Planına dayanan ve göçü güvenli, düzenli ve kurallara uygun biçimde ele almayı amaçlayan 2018 tarihli 'Güvenli, Düzenli ve Kurallı Göç için Küresel Mutabakat' izlemiştir (A/RES/73/195).

Ne var ki Avrupa Birliği'nin (AB) göç politikaları, mültecilerin hakları ve adil yük paylaşımı bakımından sorunlu olduğu gibi bu sorunların devam edeceğini de göstermektedir. Keza uluslararası hukuktaki mülteci haklarına ilişkin boşluktan yararlanılarak 'dayanışma'¹ söylemi altında dışsallaştırma, üçüncü güvenli ülke uygulaması ve sınırlı sayıda mülteci için kota (yeniden yerleştirme) mekanizmasına dayanan AB politikası, 2024'te Avrupa Parlamentosu'nun

1 AB'nin dayanışma söyleminin hukuki dayanağı doğrudan, Birliğin önceki kurumsal yapısı olan Avrupa Ekonomik Topluluğu'nu kuran ve 1957 tarihli Roma Antlaşması olarak adlandırılan—daha sonra Avrupa Topluluğu'nun Kurucu Antlaşması ve günümüzde ise Avrupa Birliği'nin İşleyişi Hakkında Antlaşma (TFEU) olarak anılan—metinden ve Birliğin birincil hukuk kaynaklarından biri olup 1992 Maastricht Antlaşması ile oluşturulan Avrupa Birliği Antlaşması'ndan (TEU) almaktadır. Örneğin, Roma Antlaşması'nın konsolide metninin önsözünde "Avrupa ve denizasını ülkeleri birbirine bağlayan dayanışmayı teyit etmek ve Birleşmiş Milletler Şartı ilkelerine uygun olarak refahlarının gelişimini sağlamak amacıyla," denilmekte; TFEU'nun 3(3). maddesinde ise "...Üye Devletler arasında ekonomik, sosyal ve bölgesel uyumu ve dayanışmayı teşvik eder." hükmü yer almaktadır. TEU'nun Önsözünde ise "Halkları arasındaki dayanışmayı, onların tarihine, kültürüne ve geleneklerine saygı göstererek derinleştirmeyi arzulayarak," ifadesi bulunmakta; yine aynı Antlaşma'nın 2. maddesinde "Birlik, insan onuruna saygı, özgürlük, demokrasi, eşitlik, hukukun üstünlüğü ve azınlıklara mensup bireylerin hakları dâhil olmak üzere insan haklarına saygı değerleri üzerine inşa edilmiştir. Bu değerler, çoğulculuğun, ayrımcılığın reddinin, hoşgörünün, adaletin, dayanışmanın ve cinsiyet eşitliğinin hâkim olduğu bir toplumu oluşturan Üye Devletler için ortak bir nitelik taşımaktadır."; 3(3). maddesinde ise "...toplumsal dışlanma ve ayrımcılıkla mücadele edecek; sosyal adaleti ve korumayı, kadın-erkek eşitliğini, nesiller arası dayanışmayı ve çocuk haklarının korunmasını teşvik edecektir..." hükümlerine yer verilmektedir.

kabul ettiği; sınırda daha sıkı tarama, hızlı iade ve zorunlu dayanışma hükümlerini içeren yeni düzenlemeyle daha da belirginleşmiştir. Bu süreç ayrıca daha görünür biçimde AB'nin iktisadi ve kültürel kaygılarını dışa vurmuştur.

Öte yandan hem dayanışma kavramı hem de iktisat ve kültür kavramları kolektif haklarla yakından ilişkilidir.

Bu makale, AB'nin 'dayanışma' mimarisinin mülteci hareketlerini dışallaştırarak bireysel mülteci haklarını ikincilleştirdiğini ve böylece kolektif haklara yöneltilen kuramsal eleştirileri doğruladığını savunmaktadır.

Bununla birlikte çalışma, sorunun kaynağının kolektif hakların kendisinden değil, AB'nin bu hakları kendi politik öncelikleri doğrultusunda araçsallaştırmasından kaynaklandığını da ileri sürmektedir. Çalışmanın eleştirel yaklaşımı ise, insan haklarının evrenselliği ve insan onurunun sınırlandırıcı rolüne dayanan normatif bir çerçeveden hareket ederek, kolektif hakların hak öznesini genişletme potansiyeli ile siyasal aktörlerce kötüye kullanılma riskini birlikte değerlendirmeyi amaçlamaktadır.

Çalışmada doktriner yöntem tercih edilmiştir; zira amaç, AB'nin göç ve dayanışma politikalarının normatif temelini oluşturan birincil ve ikincil hukuk metinleriyle bu politikaların insan hakları hukuku bakımından ortaya çıkardığı sonuçlar arasındaki yapısal ilişkiyi değerlendirmektir. Kaynak seçimi ise, AB göç yönetiminin temel normlarını oluşturan düzenlemelerin yanı sıra bu düzenlemelerin uygulamadaki etkilerini görünür kılan Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi (AİHM) içtihatları ve uluslararası izleme raporlarının temsili niteliği esas alınarak yapılmıştır.

İnsan Haklarının Önemi

İnsan hakları, antik çağlardan günümüze uzanan süreçte, insanın yalnızca insan olmasından kaynaklanan haklara sahip olduğu düşüncesinden doğmuştur (Uygun, 2019:473). Teoride insan haklarının ahlaki hak türü olması (Barry, 2003:256) dolayısıyla bu haklara dayanan her talep; diğer tüm talep, sav ve düşünceden önce gelmektedir. (Uygun, 2019:474-475) İnsan hakları düşüncesinin temelinde, bireyin sahip olduğu hakların devlet iktidarı karşısında ahlaki bir üstünlüğe sahip olduğu kabulü yatar. (Erdoğan: 2017, 158) Dworkin'in ifadesiyle haklar, siyasi politikalara karşı oynanabilecek güçlü birer koz niteliğindedir (Dworkin, 1977: xi).

Gelinen gün itibarıyla ise insan haklarının önemi artık salt teoride bir ahlaki yükümlülük olarak nitelendirilmenin ötesine geçerek değer boyutuna ulaşmıştır. Bu alanın teorideki gelişim süreci, hukuki bir biçime dönüşerek

uluslararasılaşmış; insan hakları hukuku olarak adlandırılan bu alan, uluslararası hukukun vazgeçilmez bir parçası haline gelmiştir. (Algan, 2004:123.) Nitekim temel insan haklarının evrensel düzeyde korunmasını ilk kez öngören 1948 BM İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi (İHEB), 1951 BM Mültecilerin Hukuki Durumuna İlişkin Sözleşme, 1966 BM Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Uluslararası Sözleşmesi, 1966 BM Medeni ve Siyasi Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme, 1950 Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi (AİHS), 1969 Amerikalıların İnsan Hakları Sözleşmesi, 2012 Güneydoğu Asya Uluslar Birliği İnsan Hakları Beyannamesi, 1981 Afrika İnsan ve Halkların Hakları Şartı ve 1994 Arap İnsan Hakları Şartı gibi belgelerinin varlığı hem küresel hem de bölgesel ölçekte insan haklarının uluslararası hukukun vazgeçilmez bir parçası haline geldiğini doğrulamaktadır. Ayrıca doktrinde, insan haklarının ulaştığı değer itibarıyla, bu hakların kaynağının yalnızca uluslararası sözleşmelerle sınırlı olmadığı ifade edilmiştir. Bu temelde insan haklarının, bir görüşe göre, devletlerin fiilen belirli bir şekilde davranmasını zorunlu kılan uygulamaları ile buna ilişkin hukuken bağlayıcı olduğuna dair inancı ifade eden *opinio juris* unsurunu taşıması nedeniyle örf ve âdet hukuku statüsüne kavuştuğu; bir diğer görüşe göre ise uluslararası toplumun bütünü tarafından reddedilemez nitelikte kabul edilen üstün normlara karşılık gelerek *jus cogens* statüsü kazandığı belirtilmektedir (Simma ve Alston, 1988-1989: 83-103). Yine uluslararası hukukta önemli kurum ve yargı organları da bu görüşleri destekleyen karar ve yorumlar getirmişlerdir.

Örneğin BM Ekonomik ve Sosyal Konseyi, 1948 İHEB’de yer alan hak ve özgürlüklerin, uluslararası örf ve âdet hukuku statüsü kazandığı görüşünü ortaya koymuştur. (E/CN.4/1987/23, § 22;) Amerikalıların İnsan Hakları Mahkemesi ise her devletin uluslararası sözleşmelere taraf olup olmadığına bakılmaksızın insan haklarına saygı göstermek ve bunları güvence altına almakla yükümlü olduğunu açıkça vurgulamıştır. (Inter-American Court Of Human Rights, OC-18/03, 2003, § § 72-101) Avrupa Konseyi’nin anayasa hukuku alanındaki danışma organı Venedik Komisyonu, hukuk devleti kontrol listesinde hukuk devletinin ancak demokrasi ve insan haklarıyla uyumlu bir ortamda gelişebileceğini; insan haklarına erişimin olmadığı durumda ise hukuk devletinin ‘boş bir deniz kabuğundan ibaret’ kalacağını belirtmiştir. (Avrupa Hukuk Yoluyla Demokrasi Komisyonu, CDL-AD (2016)007, § 5, § 31) Dolayısıyla insan haklarına saygı ve bağlılık, hukuki tanım ve nitelendirmedeki farklılıklara rağmen ortak bir meşruiyet sorunu olarak görülür hâle gelmiştir.

Özetle insan haklarının uluslararası düzeyde korunması, uluslararası hukukta kapsam kazanmış ve tarihsel olarak kabul görmüş, hatta doğal sınırlarının ötesine genişlemiştir (Simma ve Alston, 1988-1989: 107). Evrensel insan

haklarının korunmasına yönelik inancın yaygınlığı, bu normların küresel ölçekte benimsenmesi ve 1945'ten itibaren küresel yönetişimin hem yaratılmasında hem de dönüştürülmesinde oynadığı rol, temel hakların korunacağı bir dünya fikrini güçlendirmiş (Owen, 2016: 274) ve devletleri harekete geçmeye zorlamıştır. Uluslararası hukuk, toplumsal uzlaşmayı pekiştirme potansiyeli üzerinden gelişerek, uluslararası düzenin kapsamlı vizyonlarının inşasında kullanılmış; topluluk vicdanını şekillendiren insan hakları normları ise sosyal kimliğin ve ilişkilerin düzenleyici unsurları haline gelmiştir (Bianchi, 2008: 497). Bu bağlamda modern devletin pratik kimliği, normatif statüsünü oluşturan taahhütlerinden, sağladığı haklardan ve uyduğu yükümlülüklerden ayrılmaz hale gelmiş; devletin meşruiyeti de daha geniş yönetim ilişkilerinden bağımsız olarak düşünülemez olmuştur. (Owen, 2016: 272)

Ne var ki uluslararası hukukta bu normatif genişleme ve kurumsallaşma, insan haklarının pratikteki kırılganlığını tamamen ortadan kaldıramamıştır. Keza bu ideal, reel politığın dünyasında sıklıkla aşınmaktadır. İnsan hakları söyleminin mimarı Batılı demokrasilerin bile ekonomik çıkarlarının ve siyasal ajandalarının devreye girmesiyle bu dokunulmaz kabul edilen hakları esnetebilmeleri, insan hakları pratiğinin temel paradokslarından birini oluşturmaktadır. (İspir, 2018:38)

İnsan Haklarında Nitelikler ve Kuşaklar

Yaygın kabule göre, insanın sırf insan olmasından kaynaklanan haklarını ifade eden (Akıllıoğulları, 2010:2) ve doğal haklar düşüncesine dayanan insan hakları; ahlaki hak türü olarak nitelikleri ve bazı teknik özellikleriyle diğer hak biçimlerinden ayrılır (Aybay, 2017:4). Bu haklar, diğer hakların etkin kullanılmasını sağlayan bir araç işlevi görür. (Donnelly, 1995:22-25). Bu nedenle insan haklarına evrensellik, doğuştan kazanılma, vazgeçilmezlik, mutlaklık, bölünmezlik ve klasik öğretilerde ayrıca bireysellik gibi nitelikler atfedilmiştir.

Bu niteliklerden evrensellik ilkesi, insan haklarının zaman ve mekân fark etmeksizin tüm insanlara ait olduğunu ifade eder ve ırk, din, köken, cinsiyet, sosyal ve siyasal statü gibi farklılıkların bu hakların geçerliliğini etkilemeyeceği anlamına denk düşer (Tezcan ve diğerleri, 2011: 35; Kalabalık, 2017:36). Nitekim 1993 Viyana Bildirisi, insan haklarının gerekliliğinin tartışılmayacağını açıkça belirtmiştir. (A/CONF.157/23, § 1)

Doğuştan kazanılmış olmaları, insan haklarının insan kişiliğinden ayrılamayacağını; mutlaklık ve vazgeçilmezlikleri ise hiçbir koşula bağlanamayacağını, pazarlık konusu yapılamayacağını, gönüllü olarak vazgeçilemeyeceğini ve zamanaşımına uğramayacağını ifade eder (Kalabalık, 2017:40).

Bireysellik niteliği ise klasik öğretilerde, hak öznesinin birey olduğu ve herhangi bir gruba mensubiyetin şart olmadığı kabulüyle ilişkilidir (Kalabalık, 2017:42).

Son olarak insan haklarının bölünmez niteliği ise insan hakkı olarak tanımlanmış haklar arasında herhangi bir hiyerarşi bulunmadığını ve tüm hakların değer bakımından eşit olduğunu ifade etmekle (A/RES/41/128) hakların yarışmayacağını ortaya koymaktadır (Kalabalık, 2017:49-51). Ayrıca her hak türü için nasıl ki talepte bulunabilecek karşı tarafından bahsedilebiliyorsa, insan hakları için de klasik öğretilerde talepte bulunulabilecek karşı tarafı *Devletler* olarak saptanmıştır (Kalabalık, 2017:47).

Dikkat edildiğinde bazı nitelikler için 'klasik öğretilerde' vurgusu yapılmıştır. Bu rastgele bir ifade değildir. Keza belirtilmiş olduğu üzere insan hakları genişlemiş ve genişlemeye de devam etmektedir. İşte genişlemeye bağlı olarak insan haklarında niteliksel ve teknik bakımdan farklılıklar ortaya çıkmış, insan haklarında kuşaklar olarak adlandırılan kategoriyi ve beraberindeki tartışmaları beslemiştir. Bu durum yalnızca hakların içeriklerinin değil, insan haklarının bütünsel sistematığının anlaşılması bakımından da önem addetmiştir.

Fransız Hukukçu Karel Vasak, insan haklarını tarihsel süreçte ortaya çıkış zamanlarına göre, 'birinci kuşak haklar', 'ikinci kuşak haklar' ve 'üçüncü kuşak haklar' olarak sınıflandırmıştır. (Vasak, 1977: 29-32) Buna göre, tarihsel olarak ilk ortaya çıkan ve genel itibarıyla kişilik hakları ile siyasal haklardan oluşan birinci kuşak haklar, 17. yüzyıl ile 19. yüzyıl arasındaki gelişmelerin bir sonucu olarak, doğal hukuk ve bireycilik doktrininin etkisiyle ortaya konulmuştur. Bu haklar, bireyin maddi ve manevi bütünlüğünün devletin keyfi uygulamaları karşısında korunmasını amaçlamakta olup devletten müdahale etmemesi beklenmektedir. (Vasak, 1977:29; Gözler, 2018:157; Fendoğlu, 2017:31)

I. Dünya Savaşından sonra ortaya çıkmış ve büyük ölçüde II. Dünya Savaşının etkili olduğu ikinci kuşak haklar ise bireyi toplumsal risklere karşı koruma ve insanca yaşamı temin etmek amacıyla ortaya konulan haklardan oluşur ve ekonomik, sosyal ve kültürel hakları içermektedir. Ancak bu kategoride birinci kuşak hakların aksine devletin müdahalesi beklenilerek, bireyler arasında eşitlik ve sosyal adaletin gerçekleşmesi hedeflenmiştir. (Vasak, 1977:29, Gözler, 2018:157, Fendoğlu, 2017:31-32)

Üçüncü kuşak haklar yani kolektif haklar ise, kültürel grupların kimliğini koruma çabası ve teknik ilerlemelerin yarattığı sorunlar ekseninde doğmuş ve bu haklarda devletlerin, grupların ve dahi bireylerin ortak müdahalesi beklenmiştir. (Vasak, 1977:29; Uygun, 2019:501-502) İşte bu kuşak insan hakla-

rından itibaren insan haklarının niteliğinde değişimler yaşanmıştır. Ayrıca son yıllarda, Karel Vasak'ın bu sınıflandırmasına ek olarak, bilim ve teknolojinin ulaştığı düzey karşısında insan onurunun korunması gerekliliği düşüncesiyle bu tartışmaları başka bir boyuta taşıyan 'dördüncü kuşak haklar' kategorisi de gündeme gelmiştir (Uygun, 2019: 502-503).

Dolayısıyla, üçüncü kuşak haklarla birlikte ortaya çıkan kolektif haklar, insan hakları düşüncesine yeni bir boyut kazandırmış; ancak bu hakların başta niteliksel temelde tanımı, kapsamı ve uygulanabilirliği konularında ciddi tartışmaları beraberinde getirmiştir.

Kolektif Haklara Genel Bakış ve Bu Haklara Yöneltilen Eleştiriler

20. yüzyılda yoksulluk, savaşlar, aşırı silahlanma, çevre sorunları, baskıcı rejimler ve bunlara bağlı insan hakları ihlalleri karşısında dünya halklarının ortak çıkarları olduğu konusundaki farkındalık ve sömürgecilik sonrası küresel baskı; uluslararası iş birliğini ve dayanışmayı gerekli gören 'halkların hakkı' düşüncesini ortaya çıkarmıştır. Üçüncü kuşak haklar olarak ifade edilen bu haklar 'dayanışma haklarına' karşılık gelmektedir. (Aral, 2010: 2-12, Kaboğlu, 2010:238)

Klasik insan hakları öğretisinden farklı olarak toplulukların hakları olduğunu ortaya koyan kolektif haklar, devlet sınırlarını aşan kardeşlik ilkesi temelinde yükselmiş (Erdoğan, 2017: 188; Donnelly, 1995: 153) ve daha iyi bir dünyada yaşam arzusu altında, bugün de gelişmeye devam etmektedir. Bu hakların başlıcaları; halkın kendi kaderini tayin hakkı, barış hakkı, kalkınma hakkı, insanlığın ortak mirasını paylaşma hakkı, kültürel kimliğin korunması hakkı, insani yardımdan yararlanma hakkı olarak sıralanabilir. (Akbaba, 2016:35 vd.; Aral, 2010:7-8; Uygun, 2019: 551-552; Weston, 1986: 266) Konuya ilişkin önemleri dolayısıyla barış hakkına, insani yardımdan yararlanma hakkına ve özellikle kalkınma hakkına değinmekte fayda vardır.

Aşırı silahlanma ve savaş sorunlarına ilişkin ortaya konulan barış hakkı; halklara, savaşın olmadığı, terör ve şiddetin önlendiği, silahlanmanın önüne geçildiği bir dünyada yaşamı sağlamaya hizmet eder. (Uygun, 2019:553) Bu hakkın hukuki kaynağını BM Kurucu Antlaşması ve Uluslararası Adalet Divanı Statüsünden, diğer aktitlerinden ve BM örgütünün kuruluş amacının ele alındığı kısımlarından aldığı ifade edilmektedir (Kaboğlu, 1993:126). Ayrıca BM Medeni ve Siyasi Haklar Sözleşmesi², 1984 yılı BM Genel Kurulu

2 Medeni ve Siyasi Haklar Sözleşmesi, Madde 20:(1) Her türlü savaş propagandası yasalarla yasaklanır. (2.) Ulusal, ırksal ya da dinsel nefretin ayrımcılık, düşmanlık ya da şiddete kışkırtma şeklini alacak biçimde savunulması yasalarla yasaklanır.

Halkların Barış Hakkında Dair Bildiri³ ve 1999 yılı Barış Kültürü için Bildiri ve Eylem Programı⁴ gibi kaynaklar da bu hakka yer vermektedir. Hem ulusal hem de uluslararası düzeyde halklara barışçıl bir yaşam ortamı tesisini ve bunun sürekliliğini amaçlayan bu hak, dayandığı uluslararası belgelerde savaşızsız bir dünyada yaşama, silahsızlanma, halkların yaşam standartlarını yükselterek sosyal adaletin sağlanması ve bu yolla diğer insan haklarının güvence altına alınması hedeflerini de içermektedir. (Kaboğlu, 1993:127-128; Aral, 2010:144-145; Akbaba, 2016: 35 vd.)

İnsani yardımdan yararlanma hakkı ise ulusal ve uluslararası silahlı çatışmalar süresince en temel ihtiyaçlarından mahrum olan sivil halkların çığılığı karşısında vazgeçilmez ihtiyaçların karşılanması düşüncesine dayanmaktadır. En temel ihtiyaçlardan mahrumiyetin yalnızca silahlı çatışma altında yaşayan kimseler ve halklar için değil, olumsuz ekonomik, coğrafi ve sosyal şartlar altında yaşayan ve felaketlerden etkilenen kimseler ve halklar içinde gündeme gelebileceği gerçeğini pek çok uluslararası örgüt ve belge bugün ortaya koymuş durumdadır. Hakkın ortaya konulmasındaki esas ilkeler ise; diğer kolektif haklarda da olduğu gibi, kardeşlik ve insan onurunun her hâlükârda korunması ilkeleridir. Uluslararası alanda bu hakka işaret edilen kaynaklardan bazıları; 1949 yılı Cenevre Sözleşmeleri ve Ek Protokolleri⁵, 1999 yılında başlatılan girişim sonucu ortaya çıkan Sphere Projesi kapsamında hazırlanan İnsani Yar-

3 1984 Halkların Barış Hakkına Dair Bildiri, Önsöz: “ Halkların barışçıl bir yaşam sürdürmesinin her Devletin kutsal görevi olduğunu kabul ederek, (1) Gezeganimizin halklarının barışa kutsal bir hakkı olduğunu ciddiyle ilan eder; (2)Halkların barış hakkının korunması ve uygulanmasının teşvik edilmesinin her Devletin temel yükümlülüğü olduğunu ciddiyle beyan eder; (3)Halkların barış hakkının kullanılmasının sağlanması için, devletlerin politikalarının, özellikle nükleer savaş olmak üzere, savaş tehdidinin ortadan kaldırılması, uluslararası ilişkilerde kuvvet kullanımından vazgeçilmesi ve uluslararası uyumsuzlukların Birleşmiş Milletler Şartı temelinde barışçıl yollarla çözülmesi yönünde yönlendirilmesi gerektiğini vurgular; (4)Tüm Devletlere ve uluslararası örgütlere, ulusal ve uluslararası düzeyde uygun önlemlerin benimsenmesi yoluyla halkların barış hakkının uygulanmasına yardımcı olmak için ellerinden geleni yapmaları çağrısında bulunur...

4 1999 BM Barış Kültürü için Bildiri ve Eylem Programı, Önsöz: Genel Kurul, Birleşmiş Milletler Şartı'nı ve bu Şart'ta yer alan amaç ve ilkeleri anımsayarak , Ayrıca, “Savaşlar insanların zihninde başladığından, barışın savunması da insanların zihninde inşa edilmelidir” ifadesini içeren Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Örgütü Anayasası'nı da hatırlatarak, İnsan Hakları Evrensel Beyanname / 1 ve Birleşmiş Milletler sisteminin diğer ilgili uluslararası belgelerini daha da hatırlatarak , Barışın yalnızca çatışmanın olmaması anlamına gelmediğini, aynı zamanda diyalogun teşvik edildiği ve çatışmaların karşılıklı anlayış ve işbirliği ruhuyla çözüldüğü olumlu, dinamik bir katılımcı süreci de gerektirdiğini kabul ederek...

5 1949 Harp Halindeki Silahlı Kuvvetlerin Hasta ve Yaralılarının Vaziyetlerinin Islahı Hakkında Cenevre Sözleşmesi, md. 3: (1) Muhasamata doğrudan doğruya iştirak etmeyen kimseler, silahlarını terk edenler ve hastalık, yaralılık, mevkufluk veya herhangi bir sebeple muharebe dışı kalanlar, ırk, renk, din ve akide, cinsiyet, doğum ve servet veya buna benzer herhangi bir kistasa dayanan ve aleyhte görülen hiçbir tefrik yapılmadan insanî surette muamele görecektirler. 2. Yaralı ve hastalar toplanacak ve tedavi edilecektir. Milletlerarası Kızılhaç Komitesi gibi tarafsız insani bir teşkilat, anlaşmazlık halinde taraflara hizmetlerini arz edebilecektir...

dım Sözleşmesi⁶, AB İnsani Yardım Mutabakatı⁷, 2014 yılı Temel Kalite ve Hesap Verilebilirlik İnsani Yardım Standardıdır⁸. Bunun ötesinde bugün, UNICEF, Uluslararası Kızılhaç Komitesi, İnsani İşler Koordinatörü Ofisi, BM Mülteciler Yüksek Komiserliği (UNHCR) ve BM Gıda ve Tarım Örgütü gibi pek çok kurum ve kuruluş, bu hakkın temininde görev almaktadır. Bu itibarla, insani yardım hakkı, halkların buldukları şartlar gereği erişemedikleri gıda, barınma, eğitim gibi en temel ihtiyaçların karşılanmasını sağlamaktadır.

Son yüzyıllar içerisinde bilimsel, iktisadi ve ticari alanda birçok gelişme yaşanmasına karşın bu gelişmelerin beraberinde getirdiği iktisadi düzeyden her kişi ve topluluğun eşit ve dengeli şekilde yararlanamamasından hareketle pek çok yönden yoksunluk ve yoksulluk içindeki halkların, gelişmesi fikrine dayanan kolektif hak türü ise kalkınma hakkıdır. (Uygun, 2019:552-553)

1960'lı yılların başında, özellikle sömürgeci devletlerin dile getirdiği kalkınma hakkına (Kaboğlu, 1993:128) daha öncesinde 1945 BM Kurucu Antlaşması ve Uluslararası Adalet Divanı Statüsü'nün önsözünde örtülü biçimde işaret edildiği görülmektedir⁹. Ayrıca BM Antlaşması'nın muhtelif maddelerinde¹⁰, 1966 Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Uluslararası Sözleşmesinde¹¹ ve başkaca uluslararası hukuk kaynaklarında da bu hakka gönderme yapılmıştır. Kalkınma hakkına doğrudan yer veren ilk uluslararası resmi kaynak ise 1986 BM Kalkınma Hakkı Bildirisi'dir (Aral, 2010:168). Bu hak, her bireyin ve halkın ekonomik, sosyal, kültürel ve siyasal kalkınmaya katılma, katkıda bulunma ve bundan yararlanma imkânına sahip olduğunu; kendi kaderini tayin hakkı ve doğal kaynaklar üzerindeki egemenliği de kapsayan, tüm insan haklarının bölünmezliği ilkesi çerçevesinde devletlere kalkınma engellerini ortadan kaldırma yükümlülüğü yükleyen devredilemez bir insan hakkı olarak

6 Afete Müdahalede Asgari Standartlar ve İnsani Yardım Sözleşmesi, md. 1: Prensip İnsan sorumluluğa ve bunun önceliğine olan inancımızı burada da doğrularak ifade ederiz. Bu ifade, bir afet veya çatışmaya maruz kalan insanların acılarını dindirmek, hiç değilse azaltmak için mümkün olan tüm adımların atılması ve afetten büyük ölçüde etkilenmiş olan sivilin koruma ve yardım hakkına sahip olduğu inandığımız anlamına gelmektedir. İnsan haklarına ve uluslararası insani hukuk kurallarına dayanan bu inanç doğrultusunda, yardım hizmetlerimizi bir insani yardım kuruluşu olarak sunuyoruz. İnsaniyet ve tarafsızlık ilkelerine ve Uluslararası Kızılhaç/Kızılay Hareketi ve Sivil Toplum Kuruluşlarının Afetlere Müdahale Ederken Uymaları Gereken Davranış Kuralları (1994)'nda belirlenen ilkelerine aykırı davranmayacağımızı belirtiriz...

7 2008 İnsani Yardım Konusunda Avrupa Mutabakatı, md. 1: İnsani yardım, insanlar arasında evrensel dayanışma değerinin temel bir ifadesidir ve ahlaki bir zorunluluktur.

8 2014 Temel Kalite ve Hesap Verilebilirlik İnsani Yardım Standardı, Giriş: Her gün dünyanın her yerinden her kesimden sayısız insan, insani yardım gerektiren zorunlu durumlara müdahale etmek için harekete geçmektedir. Amaç, yaşanan ıstırapları önlemek ve hafifletmektir...

9 BM Kurucu Antlaşması ve Uluslararası Adalet Divanı Statüsü Önsöz: "...adaletin korunması ve antlaşmadan doğan yükümlülüklerle saygı gösterilmesi için gerekli koşulları yaratmaya ve daha geniş bir özgürlük içinde daha iyi yaşama koşulları sağlamaya... bu amaçları gerçekleştirmek için çaba harcamaya karar verdik..."

10 BM Kurucu Antlaşması ve Uluslararası Adalet Divanı Statüsü, Madde 1(3), Madde 55 ve Madde 56
11 Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Sözleşmesi, Madde 11.

tanımlamaktadır (A/RES/41/128). Bu düzenlemeler neticesinde kalkınma hakkı; eşitlik ve ayrımcılık yapmama ilkeleri temelinde herkesin kişiliğini serbestçe geliştirme hakkını, her topluluğun kültürel kimliğine saygı gösterilmesini isteme hakkını ve dünya iktisadi refahından hakkaniyetli ve meşru pay alma hakkını kapsar (Kaboğlu, 1993:129-130). Nitekim BM İnsan Hakları Komisyonu'nun 1989/45 sayılı kararı uyarınca Genel Sekreter tarafından hazırlanan 1990 tarihli 'Kalkınma Hakkının İnsan Hakkı Olarak Küresel İstişare Raporu', bu hakkın yaşam ve çalışma koşulları, kaynaklara eşit erişim ve ulusal-uluslararası kurumlara demokratik katılım gibi çok boyutlu unsurları içerdiğini teyit etmiştir. (E/CN.4/1990/9/Rev.1). Sonraki yıllarda 1993 Viyana Bildirisi¹², 2000 Milenyum Bildirgesi ve 2015 tarihli 2030 Sürdürülebilir Kalkınma Gündemi ile kalkınma hakkı, evrensel insan hakları sisteminin ayrılmaz bir parçası hâline gelmiştir. Böylece başlangıçta sömürgeci devletler temelinde ortaya çıkan bu hak, günümüzde hak-merkezli kalkınma anlayışı içinde tüm uluslararası toplum açısından evrensel bir norm niteliği kazanmıştır.¹³

Dolayısıyla üçüncü kuşak haklarla aslen bir takım olumsuz şartlar ve gelişmeler sebebiyle birinci ve ikinci kuşak haklardan faydalanamayan halkların, dayanışma ve iş birliği içerisinde, bu haklara erişiminin hedeflendiği anlaşılmaktadır. Ne var ki, kolektif haklara dair doktrinde daha önce de belirtildiği üzere ciddi eleştiriler dile getirilmiştir.

Söz konusu eleştirilerden biri klasik insan hakları teorisinin insan haklarının bireysellik temelinde inşa edilmesine karşın; kolektif hakların ise halkların hakkı vurgusu üzerinde şekillenmesi üzerinedir. Bu eleştiriye göre, *halkların hakkı* kabulü yalnızca insan haklarının bireysellik ilkesiyle bağdaşmamakla kalmayıp, aynı zamanda "halk" kavramının belirsizliği nedeniyle de sorunsallaşmaktadır (Donnelly, 1995: 154; Algan, 2004: 129-135). Keza halk kavramı kimi durumlarda azınlıklar için kimi durumlarda devletler için kimi durumlarda ise uluslararası topluluklar için kullanılmaktadır. Ayrıca bu grupların iradeleri de yoktur ve ahlakilik, rasyonellik gibi insani meziyetlerin atfedilmesi mümkün değildir. Bu itibarla da bu grupların insan hakkı sahipleri olduğundan bahsedilemeyeceği ifade edilmektedir. Yine insan haklarına haiz olabilmek için salt insan olmak yeterliyken; kolektif haklardan faydalanabilmek için önce kişiler ve gruplar arasında bir dayanışma ilişkisi kurulma-

12 1986 BM Kalkınma Hakkı Bildirisi, 149 devletin oyuyla kabul edilmiş; Finlandiya, Almanya, İzlanda, İsrail, Japonya, İsveç, Birleşik Krallık ve Danimarka çekimser kalmış, Amerika Birleşik Devletleri ise karşı oy kullanmıştır. Ancak bu itirazlara rağmen 1993 Viyana Dünya İnsan Hakları Konferansı ve Bildirgesi ile birlikte, bu kez Amerika Birleşik Devletleri'nin de katılımıyla, kalkınma hakkının evrensel bir insan hakkı olduğu yönünde uluslararası bir konsensüs sağlanmıştır. (Çelik, 2011:459)

13 Nitekim 1998 yılı BM faaliyet raporunda, dönemin BM Genel Sekreteri Kofi Annan tarafından kalkınma hakkının hak-merkezli niteliği açıkça ifade edilmiştir. Bkz. Annan, K. A. (1998). *Partnerships for global community: Annual report on the work of the Organization, 1998.*

sı gerekmektedir. Bu durumun ise insan haklarında nitelik sapmasına sebebiyet verdiği ileri sürülmektedir (Donnelly, 1995:154-155; Erdoğan, 2017:184). Öte yandan bu hakkın ödevlisi de belirli değildir. Keza birinci ve ikinci kuşak hakların ödevlisi devletler olarak ortaya açıkça konulabilirken; kolektif hakların ödev yükümlüsü de net bir biçimde ortaya konulamamaktadır (Donnelly, 1995:156; Lettoran'dan *aktaran* Gözler, 2018:159). Bu belirsizlik, yükümlülerin kapsamının geniş yorumlanmasına yol açmış; BM Kalkınma Hakkı Bildirisi'nde sorumluluğun bireylere, gruplara ve devletlere ait olduğu, uluslararası düzeyde diğer aktörlerin ise kalkınma hakkının gerçekleştirilmesinde pasif özne olarak görüldüğü belirtilmiştir (A/RES/41/128; Algan, 2004: 146).

Kolektif haklara ilişkin getirilen eleştirilerden bir diğeri de hakkın konusuna ilişkindir. Öyle ki bu hak türü altında hemen hemen her ihtiyaç için bir hak ortaya konulabilecek ve dolayısıyla bu haklar duygusal bir paroladan öteye gidemeyecektir (Lettoran'dan *aktaran* Gözler, 2018:159). İçeriği belirsiz durumdadır (Erdoğan, 2017:189). Ayrıca bu haklara uluslararası belgelerde yer veriliyorsa da belgelerde bunlara dair öngörölmüş bir güvence olmayışı gerçeği; bu hakları yalnızca bildirici statüde kılmaktadır (Lettoran'dan *aktaran* Gözler, 2018:159).

Kolektif haklara dair getirilen eleştirilerden bir diğeri ise; insan haklarının amacının gerçekleşmesini engelleme ihtimaline ilişkindir. Buna göre halkların hakkı, özellikle başka insan haklarının gerçekleşmesi için zorunlu bir ön şart olarak sunulduklarında, baskıcı rejimler tarafından kötüye kullanılabilir. Keza bu baskıcı rejimler, görünürde kolektif hakları gerçekleştirmek adına 'geçici olarak' çoğu insan hakkını reddetmeyi haklı gösterebilir (Donnelly, 1995:156) ve ayrıca kolektif hakların, halkların hakkının çoğunluk esasına dayalı olması dolayısıyla birey haklarına üstün gelerek çatışmaya sebebiyet vermesi ihtimali de barındırır. Bu bağlamda, bireysel haklar toplu haklara feda edilerek (Erdoğan, 2017:190-191; Kalabalık, 2017:66); insan haklarının amacından ve özünden uzaklaşılacağı ileri sürölmüştür.

Sonuç olarak, kolektif hakların tanımı, kapsamı ve uygulanabilirliğine dair belirsizlikler, bu haklara yöneltile doktrinel tartışmaları beslemiştir. Ancak bu hakların uluslararası belgelerde tanınması onların tamamen göz ardı edilmesini imkânsız kılmıştır.

Uluslararası Hukukta Tamamlanmamış Bir Alan: Sığınmacı Hakları

Mültecilerin uluslararası hukukta sahip oldukları hakların genel çerçevesine değinmek önemlidir. Zira bu çalışmanın temel iddiası, kolektif haklar ile mül-

teci hakları arasındaki gerilimin adeta bir “yarışan haklar” sorununa dönüştüğü; başta bireysel haklar olmak üzere diğer insan haklarının gerçekleştirilmesini engellemek suretiyle, insan haklarının özüne ve amacına ters düşen bir sonuç doğurduğudur.

Bu noktada öncelikle ‘mülteci’ kavramının tanımlanması gerekmektedir. Keza uluslararası hukukta mülteci, göçmen ve sığınmacı kavramları farklı hukuki statülere işaret etmektedir.

Öz bir ifadeyle, sığınmacı henüz sığınma talebi değerlendirilmekte olan kişiyi, mülteci ise bu talebi kabul edilmiş kişiyi ifade eder. Bu bağlamda, sığınmacı ve mülteci kavramları uluslararası literatürde genel kabul görmüş tanımlara sahipken, göçmen kavramı için ortak kabul edilmiş bir tanım bulunmamaktadır (Perruchoud & Redpath-Cross, 2011: 36–37, 65). Mülteciyi yalnızca zulme uğrama korkusu nedeniyle ülkesini terk eden kişi olarak değil; aynı zamanda temel hakları kendi devleti tarafından korunmadığı için başka bir devletin korumasına ihtiyaç duyan kişi olarak (Gibney, 2015: 452–453) ya da temel ihtiyaçları menşe ülkesi tarafından korunmayan, ihtiyaçlarının uluslararası olarak tazmin edilmesinden başka çaresi kalmayan ve uluslararası yardımın mümkün olduğu konumda olan kişi olarak tanımlamak mümkündür (Owen, 2016:276). Nitekim BM Mültecilerin Hukuki Statüsüne İlişkin 1951 Cenevre Sözleşmesi, mülteciyi;

‘ırkı, dini, tabiiyeti, belirli bir toplumsal gruba mensubiyeti veya siyasi düşünceleri nedeniyle zulme uğrayacağından haklı sebeplerle korktuğu için vatandaşı olduğu ülkenin dışında bulunan ve bu ülkenin korumasından yararlanamayan ya da söz konusu korku nedeniyle yararlanmak istemeyen; yahut vatansız ise, önceki ikamet ülkesinin dışında bulunan ve oraya dönemeyen veya dönmek istemeyen kişi’¹⁴

olarak tanımlamaktadır. Başlangıçta coğrafi ve zamansal sınırlamalara tabi olan bu tanım, BM Mültecilerin Statüsüne İlişkin Sözleşmenin tamamlayıcı rolündeki 1967 Protokolü ile söz konusu sınırlamaların kaldırılması sayesinde evrensel ölçekte geçerli hale gelmiştir.¹⁵ Bu sözleşmenin bir başka tamamlayıcısı olan 1969 Afrika Birliği Mülteci Sözleşmesi ise mülteci tanımını Afrika kıtasındaki devletler için “*dış saldırı, işgal, yabancı egemenliği ya da kamu düzenini ciddi biçimde bozan olaylar*” nedeniyle yerinden edilenleri de kapsayacak şekilde genişletmiştir.¹⁶

Bugün dünya üzerinde çok ciddi bir mülteci krizi yaşanmakta ve krizin devamlılığına ilişkin endişeler, gelişmeler neticesinde pekişmektedir. Nitekim UNHCR 2024 yılı verilerine göre, dünya genelinde 123,2 milyon kişi zorla yerinden edilmiş durumdadır. Bunun 42,7 milyonu mülteci, 8,4 milyonu sığın-

14 bkz. BM Mültecilerin Hukuki Statüsüne İlişkin 1951 Cenevre Sözleşmesi Madde 1(2)

15 bkz. BM Mültecilerin Statüsüne İlişkin 1967 Protokolü Madde 1(2)(3)

16 bkz. BM Afrika Birliği Örgütü Mülteci Sözleşmesi Madde1(2)

macı ve 73,5 milyonu ülke içinde yerinden edilmiş kişi statüsünde olup bu kişilerin %73'üne düşük ve orta gelirli ülkeler ev sahipliği yapmaya devam etmektedir. (UNHCR, Global Trends Report 2024, 2025).

Bu veriler mülteci krizini ve devamlılığını ortaya koymakta; ayrıca düşük ve orta gelirli ülkelerin ev sahipliğinde büyük yükü üstüne aldığı da göstermektedir. Ancak bu eşitsiz dağılım tesadüfi olmadığı gibi eşitsizliğe neden olan sebep AB'nin göç politikasına da zemin hazırlamaktadır.

Bu hukuki boşluğu açıklamadan önce, insan haklarının evrenselliği ve insan onurunun korunması gereği uyarınca; göçmen, sığınmacı veya mülteci olarak adlandırılınsınlar, olumsuz koşullar nedeniyle yerinden edilen herkesin insan haklarının süjesi olduğunu vurgulamak gerekir. Nitekim insan hakları alanında bir dönüm noktası olan ve pozitif hukuka ilk yansıyan belge niteliğindeki İHEB de tüm hak ve özgürlüklerden herkesin yararlanacağını açıkça ortaya koymaktadır. Ayrıca bu olgu BM tarafından da

'İnsan Hakları Evrensel Beyanname'sini yeniden onaylamakta ve temel uluslararası insan hakları anlaşmalarını hatırlatmaktayız. Statülerinden bağımsız olarak, tüm mülteci ve göçmenlerin insan haklarının tam olarak korunmasını sağlayacağımızı ve bu hususta taahhütte bulunacağımızı vurgulamaktayız, hak sahibi herkesin hakları korunmalıdır.'

denilmekle de yakın zamanda tekrar ortaya konulmuştur. (A/RES/71/1, § 5)

Ayrıca İHEB 14. maddesi, doğrudan göç olgusunu ilgilendirmekte olup sığınmacı, göçmen veya mülteci gibi statüler arasında bir ayırım yapmaksızın, siyasal nitelik taşımayan suçlular ile BM'nin amaç ve ilkelerine aykırı eylemlerden kaynaklanan kovuşturmaların süjeleri istisna tutulmak suretiyle zulüm altındaki herkese başka bir ülkede sığınma hakkı tanımaktadır.¹⁷

Ne var ki aralarında AB üyesi devletlerin tamamı tarafından kabul edilen bu belge hukuki anlamda yaptırım öngörmeyen; örf ve âdet hukuku, *jus cogens*, siyasal meşruluk ve hukuk devleti ilkesi gibi bağlayıcılık savlarından bağımsız olarak, hukuki teknik açıdan bağlayıcı niteliğe sahip olmayan bir belgedir.¹⁸ Özetle, İHEB evrensel bir referans kaynağı olmakla birlikte, ulus-

17 İHEB Madde-14:(1) Herkesin zulüm altında başka ülkelere sığınma ve sığınma olanaklarından yararlanma hakkı vardır. (2) Gerçekten siyasal nitelik taşımayan suçlardan veya Birleşmiş Milletlerin amaç ve ilkelerine aykırı eylemlerden doğan kovuşturma durumunda bu haktan yararlanılamaz.

18 Belgenin 1948 tarihli kabul oylamasında Sovyet Bloku ülkeleri, Güney Afrika Birliği ve Suudi Arabistan çekimser kalmış; bu durum, İHEB'in başlangıçtan itibaren ideolojik ve kültürel gerilimler eşliğinde kabul edildiğini göstermiştir. Ancak Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle birlikte insan haklarının "evrenselliği" iddiası kurumsal düzeyde güç kazanmış; özellikle 1993 Viyana Dünya İnsan Hakları Konferansı'nda, geçmişte çekimser kalan veya ideolojik itirazlar ileri süren devletler de dâhil olmak üzere tüm BM üyeleri, insan haklarının evrensel, bölünmez ve karşılıklı bağımlı niteliğini teyit etmiştir. Bununla birlikte, Suudi Arabistan gibi bazı devletlerin İHEB normlarını 'kültürel görecelilik' temelli şerhleri ve 1990 tarihli Kahire Bildirgesi gibi alternatif metinler aracılığıyla geliştirdikleri 'yorumlu kabul' pratikleri, evrensellik tartışmasının biçim değiştirerek sürdüğünü göstermektedir.

lararası hukuk bakımından doğrudan bağlayıcı olmayan ama normatif etki yaratan bir metindir. Dolayısıyla bu alanda sağlanan koruma, söz konusu belgenin öngördüğü haklar kadar geniş bir imkân sağlamaktan noksandır.

Bu noktada 1951 tarihli Cenevre Sözleşmesi ve 1967 Protokolü mültecilerin hukuki çerçevesini belirleyen başlıca uluslararası hukuk metinleri olarak karşımıza çıkmaktadır. Her iki belge hem AB üyesi ülkeler hem de Türkiye tarafından imzalanıp usulüne uygun biçimde onaylanmış ve yürürlüğe konulmuş; bu nedenle hukuken bağlayıcı kabul edilen ve mülteci haklarını düzenleyen uluslararası sözleşmelerdir. Bu sözleşmelerle taraf devletler, mültecilere yönelik belirli yükümlülükler altına girmiştir. Ancak bu yükümlülükler mülteciler bakımından geri gönderme yasağı ve sığınmacıların mülteci statülerinin belirlenmesi olarak iki temel ilkedden ibaret kalmış (Bauböck, 2018:143-144); ayrıca bu rejimin kapsamı da sınırlı tutularak mültecilerin medeni, sosyal ve ekonomik hakları kabul edilirken, siyasi hakları kapsam dışı bırakılmıştır. (Owen, 2018:29)

Korunan iki temel ilkedden biri olan geri gönderme yasağı, 1951 Mültecilerin Hukuki Statüsüne İlişkin Sözleşme'nin 33. maddesinde açıkça düzenlenmiştir. Bu madde ırkı, dini, tabiiyeti, belirli bir sosyal gruba mensubiyeti veya siyasi görüşü nedeniyle hayatı ya da özgürlüğü tehdit altında bulunan bir mültecinin tehlike kaynağı olan ülkelere, her ne şekilde olursa olsun geri gönderilmemesini veya iade edilmemesini ifade etmektedir. Dolayısıyla bu düzenleme, sığınmacıların başvuruda buldukları devlette doğrudan sığınma hakkına sahip oldukları anlamına gelmemektedir. Korunan değer, tehlike yarattığı ifade edilen ülkeye gönderilmemektir. Nitekim bu husus BM nezdinde tartışılmış ve açıkça reddedilmiştir. Aksine, devletlerin mültecilerin dağılımı ve onlara yönelik sorumlulukların paylaşımı konusunda ikili, çok taraflı ya da *omnilateral* düzenlemelere gidebileceği kabul edilmiştir (Owen, 2016:280-281).

Korunan statü belirleme yükümlülüğü ilkesi ise kaynağını doğrudan 1951 Sözleşmesi ve 1967 Protokolünde bulmaktadır. Ancak bu yükümlülüğün usulü ve standartları büyük ölçüde UNHCR Statüsü ve yayımladığı kılavuz belgelerle şekillenmiştir. Bu yükümlülük, uluslararası koruma arayan bir kişinin ilgili belgeler uyarınca mülteci sayılıp sayılmadığının hükümetler veya UNHCR tarafından yasal ya da idari yollarla belirlenmesini ifade eder. Süreç tamamlandığında sığınmacı ya mülteci statüsü kazanarak bu statünün sağladığı koruma ve haklardan yararlanır ya da başvurusu reddedilir. (Owen, 2018:28)

Dolayısıyla sığınmacılara ilişkin yükümlülükler, sınıra ulaşan kişinin tehlikeli bir ülkeye geri gönderilmemesi ve statüsüne dair gerekli incelemelerin yapılmasıyla sınırlı görünmektedir. Bu durum ise sınır devletlerine, egemen-

lik yetkilerinden kaynaklanan muafiyetler çerçevesinde sığınmacıları durdurma, sınırda reddetme veya dolaylı biçimde geri gönderme pratikleriyle yükümlülükten kaçma imkânı tanımaktadır. (Owen, 2016:271-272). Kısacası sığınmacılar, ulaşmayı başardıkları ülkelerde mülteci olarak tanınana kadar insan haklarından büyük ölçüde mahrum kalmaktadır. Bu ilkeler aynı zamanda mülteci koruma sorumluluklarının coğrafi yakınlık temelinde dağıtılmasına neden olmaktadır. (Bauböck, 2018:143). Öte yandan devlet egemenliği normu devletlere sığınmacıları kabul edip etmemede takdir yetkisi sağladığı gibi (A/RES/73/195, par 15), insan haklarını ihlal eden devletlere müdahale engeli de yaratmaktadır. (Bauböck, 2018:143) Bu çelişkili yapı, bir yandan devlet egemenliğini güçlendirirken diğer yandan mültecilerin korunmasına ilişkin yükümlülükleri zayıflatarak korumaya ihtiyaç duyan kişiler açısından ciddi bir hukuki boşluk yaratmaktadır. Sonuç olarak göç özneleri, insan hakları güvencelerinden mahrum kalmaktadır.

Avrupa Birliği'nin Dayanışma Temelli Göç Politikası

Devletlerin kendi vatandaşlarına karşı sorumluluğu, yalnızca egemenliğin değil aynı zamanda küresel yönetişimin de temel bir ilkesidir. Bu nedenle devletlerin, vatandaşlarının güvenliğini, özgürlüğünü ve refahını sağlamaya yönelik hareket etmesi egemenlik anlayışının doğal bir gereğidir. (Owen, 2016:273-274). Ayrıca mülteci figürünün ulus-devlet sisteminde kaçınılmaz fakat istenmeyen bir olgu olduğu da gerçektir (Owen, 2018:27). Bu nedenle mültecilere yönelik her adalet teorisi, zorunlu olarak *John Rawls*'ın 'ideal olmayan teori' kapsamında değerlendirilmektedir (Bauböck, 2018:147). Öte yandan insancıl uluslararası hukuk, küresel yönetim çerçevesinde insan haklarının ve uluslararası meşruiyetin bir uzantısı olarak mümkün olan en fazla sayıda mülteciye etkili koruma sağlamayı genel amaç olarak benimsemiştir (Owen, 2016:274; Bauböck, 2018:146-147). Bu konjonktürde gerçekçi olan, mümkün olan en iyiyi hedeflemek; devletlerin göç akımlarını sınırlama yönündeki meşru kaygılarını, sığınmacıların uluslararası koruma hakkını ortadan kaldıracak şekilde yorumlamamak ve ahlaki saygıyı gözetmektir.

AB'nin göç politikası ise egemenlik merkezli ve mülteci figürünün 'istenmeyen sonuç' olarak görüldüğü yaklaşıma uygunluk göstermektedir.

Gerçekten de BM nezdinde resmi tanınırlığı olan Uluslararası Af Örgütü'nün 2024/25 raporu, AB ve üye devletlerin göç politikalarında mülteci haklarındaki yaklaşımlarını ve ihlale varan uygulamalarını gözler önüne sermektedir. Keza rapora göre AB, göç yönetiminde üçüncü ülkelere bağımlılığı azaltmada ve güvenli-yasal yolları genişletmede başarısız olmasının yanı

sıra üye devletlerinin de düzensiz göçe yönelik olumsuz tepkileri ve göçmen, sığınmacı ve mültecilere dair yargı kararlarını ihlalleri hukukun üstünlüğünü zayıflatmıştır (Amnesty International, 2025: 19-20). Ayrıca, Birlik ve üye devletler, bir yandan ihlallerin sorumluluğunu üstlenmek için adımlar atıp bir yandan da mülteci ve göçmenlerin yaşamlarını koruma iddiasıyla sınır kontrolüne öncelik veren politika ve uygulamalar geliştirmiştir (Amnesty International, 2025: 56). Üstelik AB göç politikalarındaki bu çelişkiler yalnızca pratik uygulamalarla değil, aynı zamanda AB'nin kendi göç hukukuna dayalı normatif düzenlemeler aracılığıyla da kurumsallaştırılmıştır.

Nitekim uluslararası krizlere ortak hareket prensibiyle yaklaşan AB'de göç, 1985 Schengen Anlaşması'ndan başlayarak 1992 Maastricht ve 1997 Amsterdam Antlaşmaları ile 1999 Tampere Zirvesi'nde oluşturulan ortak Avrupa sığınma sistemi kapsamında; 2007 Lizbon Antlaşması dâhil Birliğin kurucu ve dönüştürücü nitelikteki temel antlaşmalarıyla birincil düzeyde düzenlenmiştir. (Sönmez, 2014:206-217; Göçmen, 2014:26). Bu çerçevede 1999'da kurulan Ortak Avrupa Sığınma Sistemi, uluslararası korumaya ihtiyaç duyanlara iltica hakkı tanınmasını ve başvuru sahiplerine barınma, gıda, sağlık gibi temel insani koşulların sağlanmasını öngörmüştür. Yükümlülüklerin adil paylaşımı amacıyla 1990 tarihli Dublin Sözleşmesi ile Dublin Sistemi oluşturulmuş; bu sistem 2003 tarihli Dublin II ve 2013 tarihli Dublin III Tüzükleri ile bunları tamamlayan çeşitli yönergelerle sürdürülmüştür (Akdoğan, 2018: 56-59; Constant ve Zimmermann, 2016: 4). Bu sistemde sığınmacının iltica talebinden sorumlu devlet, parmak izinin alındığı ilk giriş ülkesi olarak belirlenmiş ve başvuru sahibinin bu ülkeye iadesi öngörülmüştür. Takibi sağlamak için 2003'te EURODAC veri tabanı kurulmuş; 2011'de oluşturulan Avrupa Sığınma Destek Ofisi (EASO) ise üye devletler arasında bilgi paylaşımını ve iş birliğini koordine ederek yerleştirme süreçlerini desteklemiştir. Ayrıca 2000 tarihli Avrupa Mülteci Fonu ile 2014-2020 dönemi için oluşturulan AMIF Fonu, entegrasyon projelerine ve kabul koşullarının iyileştirilmesine mali katkı sağlamıştır (Constant ve Zimmermann, 2016: 4-6).

Ayrıca uluslararası iltica hukukuna özgü bir katkı olarak 'Güvenli Üçüncü Ülke' kavramı geliştirilmiştir. İlk kez, AB ortak sığınma sistemi henüz oluşmadan 1992 tarihli Londra İlkeleri ile ortaya çıkan bu kavram, günümüzde 2013 tarihli AB Sığınma Prosedürleri Direktifi (2013/32/EU) ile normatif bir temele kavuşmuştur. Direktif'in 38. maddesine göre bir ülkenin güvenli üçüncü ülke sayılabilmesi için; kişinin ırk, din, milliyet, belirli bir sosyal gruba mensubiyet veya siyasi görüş nedeniyle tehdit altında olmaması, ölüm cezası veya işkence riski taşımaması, ayırım gözetmeyen şiddet tehdidinin bulunmaması, geri göndermeme ilkesi ile işkence yasağına uyulması ve il-

tica başvurusu ile mülteci statüsüne erişim imkânının güvence altına alınması gerekmektedir. Bununla birlikte güvenli üçüncü ülke kavramı önemli tartışmaları da beraberinde getirmiştir (Yıldırım Mat ve Özdan, 2018: 44-46). Keza, kavramın ortaya konuluş amacı; uluslararası korumaya ihtiyaç duyan kişilerin menşe ülkelerine en yakın ve AB tarafından güvenli üçüncü ülke olarak kabul edilen ilk devlette koruma altına alınmasını sağlamak olmuştur (Aydın, 2018: 5, 21). Bu çerçevede AB'nin güvenli üçüncü ülke uygulamasını hayata geçirmek için kullandığı araçlardan biri de 'geri kabul anlaşmalarıdır'.

Geri kabul anlaşmaları, AB sınırlarına hukuka aykırı biçimde giren, bulunan veya ikamet eden kişilerin—talepte bulunulan devletin vatandaşları, üçüncü ülke vatandaşları veya vatansız kişiler—Birlik tarafından ilgili devlete iadesini ve bu kişilerin kabulünü düzenleyen; sınır dışı kararını tamamlayan uluslararası sözleşmelerdir (Göçmen, 2014: 24). Bu sistemde, AB üyesi olmayan bir 'güvenli üçüncü ülke' üzerinden AB'ye ulaşan uluslararası koruma başvuru sahiplerinin talepleri kabul edilemez bulunmakta; başvurucular, ilgili güvenli ülke ile yapılan geri kabul anlaşmaları uyarınca bu ülkeye geri gönderilmektedir (Aydın, 2018: 28). Öte yandan, uluslararası hukukta mültecilerin paylaşımına ilişkin ikili, çok taraflı veya *omnilateral* düzenlemelerin yapılabileceği zaten kabul edilmiştir. Dolayısıyla bu anlaşmalarla AB, mülteci sorununu sınırları dışında yönetme imkânına kavuşmaktadır. Karşılığında ise Birlik, güvenli üçüncü ülkelere mali yardım ve vize kolaylığı gibi destekler sunmaktadır. (Göçmen,2014:21,74)

Süreçte AB'nin sınır yönetiminde ortak hareketi de sağlamlaştırılmıştır. 2005'te kurulan Frontex, dış sınırların güvenliği için üye devletler arasında iş birliği ve koordinasyon sağlamış; 2015-2016 göç krizi sonrasında yetersiz kaldığı gerekçesiyle yetkileri genişletilerek 2016'da Avrupa Sınır ve Sahil Güvenlik Ajansına dönüştürülmüştür. 2019 reformuyla ise personel ve kaynakları daha da artırılmıştır. (Constant ve Zimmermann, 2016: 5; Avrupa Komisyonu, 2016). Bu gelişme, sığınmacıların güvenli biçimde ulaşma ve etkili sığınma prosedürlerine erişme olasılıklarını fiilen sınırlandırmıştır.

Dolayısıyla güvenli üçüncü ülke uygulaması, geri kabul anlaşmaları ve Frontex iş birlikleri, AB'nin dışsallaştırma araçları olarak 'dış dayanışma' adı altında koruma yükümlülüğünü üçüncü ülkelere kaydıran bir kurumsallaşma yaratmıştır.

2015'te AB'ye yönelik büyük mülteci ve düzensiz göç akını sırasında mevcut sistemin sığınmacıları üye devletler arasında adil biçimde dağıtmadığının ortaya çıkması üzerine, dayanışma ve yük paylaşımı ilkelerini somutlaştırmak amacıyla ilk kez zorunlu kota sistemi uygulanmıştır. Bu siste-

min hukuki temeli, TEU md. 4(3)¹⁹'teki samimi iş birliği ilkesi ile TFEU md. 80²⁰'de düzenlenen dayanışma ve yükümlülüklerin adil paylaşımı prensiplerine dayanmaktadır. Avrupa Parlamentosu'nun 2015 tarihli belgelerinde belirtildiği üzere bu ilkeler, AB ve üye devletleri göç ve sığınma alanında birbirlerine yardım etmeye, yükümlülükleri ortak şekilde üstlenmeye ve gerekli tedbirleri almaya zorunlu kılmıştır. Bu çerçevede, Konsey'in 2015/1523 ve 2015/1601 sayılı kararlarıyla İtalya ve Yunanistan gibi ön cephe ülkelerindeki yoğun yükün hafifletilmesi için zorunlu yer değiştirme mekanizması getirilmiş; mültecilerin belirli kriterlere göre üye devletlere yeniden dağıtılması öngörülmüştür. Uygulama, mali katkı, operasyonel destek ve sığınmacı kabulü gibi unsurlar içeren ve 'iç dayanışma' olarak nitelenen AB içi iş birliğinin bir örneğini oluşturmuştur (Del Monte ve Orav, 2024: 6–7).

Ancak AB'nin göç politikası, üye devletler arasında ciddi uyumsuzluk ve gerilimlere yol açmıştır. Dayanışma ve sorumluluğun adil paylaşımı ilkesi ortak bir anlayışa dönüşmemiş; 2015 sonrası uygulanan kota mekanizması da yük paylaşımını sağlayamamış, sığınma talepleri coğrafi konumu gereği Yunanistan ve İtalya gibi 'ilk giriş ülkelerinde' yoğunlaşmıştır. Bu durum, dayanışmanın adil paylaşım ilkesinden çok sorumluluk devri pratiğine dönüşüğünü göstermiştir. Avrupa Parlamentosu ve Komisyon raporları da sistemin mülteci haklarını korumakta yetersiz kaldığını ve dayanışmanın fiilen 'gönüllü' bir nitelik kazandığını açıkça ortaya koymaktadır (Del Monte ve Orav, 2024: 6–7). Nitekim 2020 sınır krizinde Yunanistan sığınma başvurularını hukuka aykırı biçimde askıya alarak iltica hakkını fiilen ortadan kaldırmış; Macaristan ve Polonya zorunlu kotayı reddettikleri için AB Adalet Divanı tarafından ihlal kararı ve para cezalarıyla karşılaşmıştır. Çek Cumhuriyeti ise sığınmacı kabulü yerine mali katkı sunmayı tercih etmiş; İtalya ve Yunanistan ise yükün orantısız biçimde üzerlerine bırakıldığını belirtmiştir (Del Monte ve Orav, 2024: 7–8; Constant ve Zimmermann, 2016: 7).

Bu yapısal tıkanma üzerine AB, 2024'te Yeni Göç ve Sığınma Paktı'nı kabul etmiş ve Pakt'ın 1 Temmuz 2026'da yürürlüğe girmesi kararlaştırılmıştır. Pakt uyarınca üye devletlerin dayanışma yükümlülüklerini kota veya mali

19 TEU 4(3): "Samimi iş birliği ilkesi çerçevesinde, Birlik ile Üye Devletler, Antlaşmalardan kaynaklanan yükümlülüklerin yerine getirilmesi hususunda karşılıklı saygı doğrultusunda birbirlerine destek sağlamaktadırlar. Üye Devletler, Antlaşmalardan doğan veya Birlik kurumlarının eylemlerinden kaynaklanan yükümlülüklerin ifasını temin etmek amacıyla genel veya özel her türlü uygun tedbiri almaktadırlar. Üye Devletler, Birliğin görevlerinin yerine getirilmesini kolaylaştırmakta ve Birliğin hedeflerine ulaşımını tehlikeye atabilecek her türlü önlemin alınmasından kaçınmaktadırlar."

20 TFEU 80: "Bu bölümde belirtilen Birlik politikaları ve bunların uygulanması, Üye Devletler arasında dayanışma ve mali etkileri de dâhil olmak üzere, sorumluluğun adil paylaşımı ilkesine dayanmaktadır. Gerektiğinde, bu bölüm uyarınca kabul edilen Birlik eylemleri, bu ilkenin uygulanması için gerekli tedbirleri içermektedir."

katkı yoluyla yerine getirmesi öngörölmüş ve hangi yöntemi seçeceklerine ilişkin tam takdir yetkisi tanınmıştır. Ayrıca geçmişte sıkça başvurulmuş iltica başvurularını askıya alma uygulamasına son verilmiş; iltica sistemine erişimin hiçbir koşulda askıya alınamayacağı hükme bağlanmıştır. Komisyon'un her yıl göç durumuna ilişkin rapor yayımlaması ve tüm dayanışma katkılarının 'Dayanışma Havuzu' aracılığıyla koordine edilmesi de kararlaştırılmıştır. Bunun yanı sıra, AB'ye giriş koşullarını karşılamayan kişilerin kimlik, güvenlik ve sağlık kontrollerine tabi tutulması ve mevcut veri tabanının tam teşekküllü bir iltica ve göç bilgi sistemine dönüştürülmesi hükme bağlanmıştır (Del Monte ve Orav, 2024: 8-10; European Commission, 2024). Bu düzenlemeler, dayanışma ilkesinin idari bir koordinasyon aracına dönüşürken sınır güvenliği paradigmasının kalıcılaştırılmasına işaret etmiştir.

Bu çerçevede AB, Ortadoğu'daki istikrarsızlıklar, İran ile Filistin-İsrail hattındaki çatışmalar, Rusya-Ukrayna savaşı ve diğer bölgesel gerilimlerin tetiklediği yeni göç dalgaları karşısında mülteci haklarını güçlendirmekten ziyade, 'dış sınırların güvenli hale getirilmesi', 'hızlı ve etkili prosedürler' ve 'etkili dayanışma-sorumluluk sistemi'ne odaklanarak Birlik içi dayanışmayı önceleyen bir yaklaşım benimsemiştir. Böylece 2015 sonrasında pekiştirilen "dayanışma" araçları, görünürde yük paylaşımını hedeflese de pratikte korumayı değil kontrolü artırmıştır. Bu mimari, dayanışmayı insani bir yükümlülüğünden çok akış yönetiminin aracı hâline getirirken bireysel mülteci haklarını tali konuma itmiştir. İnsan haklarının evrenselliği ve mutlaklığıyla yaşanan gerilim de bu noktada görünür hâle gelmiştir; zira koruma yükümlülüğü mali ve operasyonel pazarlıkların konusu yapılmıştır.

Dolayısıyla hem Birlik hem de üye devletler, sorumluluk paylaşımına ilişkin sözlü taahhütlerini uluslararası yük paylaşımına dair normatif çerçevelere uygun biçimde dönüştürmeye hazır olmadıklarını göstermişlerdir. (Owen, 2018:25)

Avrupa Birliği Politikası: İktisadi İstikrar ve Kültür Kaygısı

Süreç içerisinde AB'nin mülteciler yaklaşımında kültürel entegrasyon ve iktisadi kaygıların öne çıktığı açıkça anlaşılmaktadır. Nitekim 2024 yılında kabul edilmiş olan Yeni Göç Paktı'nın gündeme getirildiği 2020 yılında Yeni Pakt arayışının amaçlarının ele aldığı Avrupa Komisyonu açıklamasında iş, eğitim, aile, yaşam koşulları gibi nedenlerle kendi isteğiyle hareket eden göçmenler ile zorunlu olarak sığınma arayışında olan mültecilerin aynı potada eritilerek; AB'de yasal olarak bulunan üçüncü ülke vatandaşlarının Avrupa toplumlarının "refahına, zenginliğine ve uyumuna katkı sağlayabilmesi" gerektiğinin açıkça

vurguladığı görülmektedir. (European Commission, 2020). Aynı açıklamada entegrasyon “sosyal uyumu ve ekonomik dinamizmi teşvik etmeye” hizmet eden bir kamu politikası olarak sunulurken; mültecilerin katılımı, Avrupa toplumlarının istikrarı ve işleyişi açısından işlevsellikle çerçeveselendirilmiştir.

Bu, mültecilerin korunmasını bireysel bir hak alanı olarak değil, toplumsal uyum ve ekonomik performans ölçütleriyle birlikte değerlendiren yönetsel bir dilin açıkça dışavurumudur. Dolayısıyla AB'nin mülteci söyleminin, içerik itibarıyla yukarıda tanımlanan ve başlangıçta sömürgeci devletler temelinde ortaya çıkmasına rağmen tüm uluslararası toplum açısından hak haline geldiği kabul edildiği belirtilen kalkınma hakkının kapsamını oluşturan ekonomi ve kültür unsurlarını üreten kolektif bir rasyonaliteye dayandığı açıkça anlaşılmaktadır. Bunun da ötesinde, dayanışma ve kardeşlik ilkeleri temelinde şekillenen kolektif hakların “halkların hakkı” düşüncesi, tüm göç politikasında “Avrupa halkının hakkı” olarak yeniden üretilmektedir. Bu, AB'nin göç rejiminin normatif düzlemde nasıl kurulduğunu göstermektedir. Ukraynalı mültecilere yönelik uygulamalarda ortaya çıkan farklılaşma ise bu yapının somut bir tezahürünü oluşturmuştur.

Nitekim 2011 yılında Suriye'deki iç savaşın yol açtığı Suriyeli mülteci krizi ile 2022 yılında Rusya'nın Ukrayna'yı işgalinin ardından ortaya çıkan Ukraynalı mülteci krizi sırasında sergilenen yaklaşımlar, açık bir çifte standardı gözler önüne sermiştir.

Örneğin Avrupa Konseyi İnsan Ticaretiyle Mücadele Uzmanlar Grubu'nun (GRETA) Türkiye değerlendirme raporunda, “Türkiye'nin göç hareketlerine yönelik insan odaklı politikası, Suriyeli mültecilerin yaşam hakkını desteklerken Avrupa'yı derinden etkileyebilecek krizlerin de önüne geçmektedir” denilmiş (Council of Europe, GRETA, 2019, § 232); Suriyeli mülteci krizinde AB uygulamalarının yarattığı ağır insan hakları ihlalleri raporlara yansımıştır. Örneğin BM İnsan Hakları Konseyi'ne sunulan resmî bir raporda, AB'nin güvenlik merkezli yaklaşımının mültecilerin yaşam hakkı, geri göndermeme ilkesi ile özgürlük ve güvenlik hakkını ihlal ettiği; Akdeniz'deki ölümler, geri itmeler, keyfî gözetim ve çocukların alıkonulması gibi uygulamaların uluslararası insan hakları hukukuna açıkça aykırı olduğu vurgulanmıştır. Raporda ayrıca düzensiz göçün kriminalize edilmesi ve üye devletlerin dayanışma yükümlülüklerini yerine getirmemesi nedeniyle yapısal bir ihlal rejiminin olduğu; yeniden yerleştirme ve geri kabul anlaşmalarının ise şeffaflıktan yoksun, uluslararası hukuk bakımından zayıf bir zeminde yürütülerek insan hakları sorumluluğunun üçüncü ülkelere devredilmesine ve geri göndermeme ilkesinin aşınmasına yol açtığı ifade edilmiştir (A/HRC/29/36, 2015, §§ 9–12, 26–40, 85–91).

Buna karşılık Konsey, 2022 yılında Rusya'nın Ukrayna'yı işgalinin ardından, 2001/55/EC sayılı Geçici Koruma Direktifi'nin 5. maddesinde öngörülen ve 'menşe ülkelerine geri dönemeyen üçüncü ülkelere gelen yerinden edilmiş kişilere geçici koruma sağlanmasına ilişkin asgari standartların hızla uygulanmasını ve üye devletler arasında yük paylaşımını' amaçlayan kapsayıcı mekanizmayı ilk kez Ukraynalı mülteciler işletmiştir. Bu çerçevede Ukrayna vatandaşları ve aile üyeleri için AB genelinde geçici koruma tanınmış; böylece Ukraynalı mültecilerin kabulü yalnızca mümkün kılınmakla kalmamış, fiilen teşvik edilmiştir. Buna göre bu kişilere 90 gün süreyle Birlik içinde serbestçe seyahat etme ve kendilerine bir yıllık oturma izni verecek Üye Devleti seçme hakkı sunulmuş, kendilerine ev sahipliği yapacak üye devlette ise ayrıca iş piyasasına, eğitime ve mesleki eğitime tam erişim hakkı sunulmuştur. Bunun yanı sıra, konaklama, sosyal yardım ve geçim araçları açısından yardım ile tıbbi bakıma da hak kazanmışlardır. (Bottero, 2022: 539-540)

Ortaya çıkan bu çifte standartlı tablo, sivil ve kültürel asimilasyona daha uygun oldukları varsayılan Ukraynalı mültecilerin, bu "uygunlukları" nedeniyle Müslüman çoğunluklu mültecilere kıyasla çok daha elverişli koşullardan yararlandırıldığını ortaya koymaktadır (Bottero, 2022: 540-541). Koruma, evrensel bir hak olarak değil, kültürel ve siyasal yakınlık temelinde farklılaştırılan bir yönetim aracı olarak işletilmiş; kardeşlik ilkesi ise önce AB üye devletleri içinde, ardından belirli bir mülteci grubu bakımından seçici biçimde uygulanmıştır.

Sistemin ahlaki açıdan sorunlu olduğu açıktır (Gibney, 2015: 456). Mültecilerin 'istenmeyen bir sonuç' olarak görülmesi anlaşılabilir olsa da onların mağdur değil, 'yük' ya da 'sorun' olarak konumlandırılması insan hakları rejiminin ahlaki temelini zayıflatmaktadır. Yük paylaşımı söylemi altında geliştirilen AB politikaları, mültecilerin özellikle dışsallaştırma stratejileriyle dağıtılmasını hedeflemektedir. Oysa ideal olan, yalnızca temel hak ve özgürlüklerin korunması değil, mültecilerin yaşamlarını yeniden kurabilecekleri, aidiyet ve kimliklerini yeniden inşa edebilecekleri tercihlerinin de gözetilmesidir (Bauböck, 2018: 145). Kaldı ki mültecilik, yalnızca hak kaybını değil, bireyin kimliğini ve yaşam planını şekillendiren sosyal dünyasından kopuşu da ifade eder (Gibney, 2015: 456, 460). Dolayısıyla mülteçiliğin hem hak kaybını hem de kimlik ve sosyal dünyadan kopuşu içeren bu gerçekliği, mültecilere bütüncül ve insan onurunu esas alan bir yaklaşımı zorunlu kılmaktadır. Ancak mevcut AB göç politikası, insan haklarının doğasına olduğu kadar mültecilerin insani ve toplumsal gerçekliklerini gözetilen bütüncül bir destek ve yeniden yerleştirme anlayışına uzak görüldüğü gibi dayanışma ilkesinin

önce Birlik içi kolektif özneye, ardından belirli mülteci gruplarıyla sınırlı olacak şekilde daraltıldığını göstermektedir.

Oysa ki kolektif haklar kuşkusuz mültecilerin de hak alanına dâhildir. Hatta kalkınma hakkı, barış hakkı ve insani yardımdan yararlanma hakkı, mültecilerin yapısal kırılganlıkları göz önünde bulundurulduğunda daha da hayati bir önem taşır. Ancak kolektif hakların belirli bir topluluğun ayrıcalığı gibi yorumlanması ve bu şekilde araçsallaştırılması, insan haklarının evrensel, bölünmez ve devredilemez niteliğiyle bağdaşmamaktadır. Nitekim BM Ekonomik ve Sosyal Konseyi'ne sunulan bir raporda, Tehdit Altındaki Halklar Uluslararası Derneği, AB'nin o dönem yürürlükte olan Dublin II Tüzüğü'nün hem Cenevre Sözleşmesi hem de kalkınma hakkıyla uyumsuz olduğunu belirtmiştir. Raporda kalkınma hakkının mülteciler için de geçerli olduğu vurgulanmış; 'güvenli üçüncü ülke' uygulamasının yalnızca örgütsel ve mali yükler yaratmadığı, aynı zamanda yetersiz destek nedeniyle mültecilerin sağlık, aile bütünlüğü ve sosyal gelişim haklarını tehdit ederek ekonomik ve sosyal kalkınma hakkını ciddi biçimde zayıflattığı ifade edilmiştir (E/CN.4/2005/NGO/240).

AİHM Kararlarında Mülteci Hakları İhlalleri

AB'nin ortak göç rejiminin uygulanmasından doğan sistemik sorunları üye devletlerin bireysel sorumluluğu üzerinden inceleyen AİHM; Dublin sistemi, Schengen sınır rejimi ve Geri Dönüş Direktifi kapsamındaki uygulamaları insan hakları denetimine tabi tutmuştur. Mahkeme, AB hukukunun Sözleşme yükümlülüklerini bertaraf edemeyeceğini vurgulamış ve korunan hakların yalnızca bireysel değil, devletlerin meşruiyeti ve hukuk devleti ilkesini belirleyen bir alan olduğunu ortaya koymuştur. Bu çerçevede AİHM, kimi kararlarında doğrudan AB'nin ortak göç sisteminin yapısal sorunlarını görünür kılmıştır.

Gerçekten de AİHM, *M.S.S. v. Belçika & Yunanistan* kararında (B. No: 30696/09, 21 Ocak 2011), Afgan uyruklu M.S.S.'nin Yunanistan üzerinden AB topraklarına ulaşmasının ardından yaşadığı süreçte, Dublin II Tüzüğü çerçevesinde işleyen sığınma sisteminin yapısal sorunlarını açık biçimde ortaya koymuştur. Mahkeme, taraf devletlerin savunmalarını değerlendirirken yalnızca devlet beyanlarına değil, aynı zamanda ulusal ve uluslararası kuruluşların raporlarına da dayanmış (§§ 159–166, 330–334) ve kararda şu tespiti yapmıştır:

“Avrupa Birliği'nin dış sınırlarını oluşturan devletlerin, artan göçmen ve sığınmacı akınıyla baş etmekte ciddi zorluklar yaşadığı açıktır. Bu durum, diğer üye devletlerin Dublin Yönetmeliği'ni uygulamaları sonucu sığınmacıların bu devletlere nakledilmesiyle daha da şiddetlenmiştir. Mahkeme, bu devletlerin mevcut ekonomik kriz ortamında karşı karşıya kaldıkları baskı ve yükü hafife almamaktadır. Ancak Sözleşme'nin 3. maddesinin mutlak niteliği dikkate alındığında, bu zorluklar hiçbir devleti bu madde kapsamındaki yükümlülüklerinden kurtarmaz.” (§ 223)

Mahkeme ayrıca alandaki tüm raporların, Dublin sisteminin uygulanmasında ciddi yapısal aksaklıklar bulunduğunu, sığınma prosedürlerinin etkisiz kaldığı ve geri gönderme yasağının fiilen ihlal edildiği yönünde birleştiğini vurgulamıştır (§§ 347). Bu kararlar birlikte AİHM, AB'nin Dublin sistemi aracılığıyla kurumsallaşan yük devri mekanizmasını doğrudan eleştirmiştir.

Bu yapısal eleştiri, *Tarakhel v. İsviçre* (B. No: 29217/12, 4 Kasım 2014) kararında bireyselleştirilmiş güvenlik değerlendirmesi zorunluluğuna taşınmıştır. Mahkeme, İtalya'daki kabul merkezlerinin yetersizliklerini (§§ 108-115) dikkate alarak, çocuklu Afgan bir ailenin yeterli garanti alınmadan gönderilmesini AİHS'nin 3. maddesi kapsamında ihlal saymıştır. Böylece AİHM, Dublin çerçevesinin otomatik sorumluluk devri mantığını reddetmiştir.

N.D. ve N.T. v. İspanya (B. No: 8675/15 ve 8697/15, 13 Şubat 2020) kararında ise Melilla sınırındaki toplu geri göndermeleri inceleyen Mahkeme, başvuru sahiplerinin kimlik tespiti yapılmadan Fas'a gönderilmelerini toplu sınır dışı yasağı (4 No'lu Protokol m.4) ve etkili başvuru hakkı (m.13) kapsamında değerlendirmiş; AB Geri Dönüş Direktifi ve Schengen rejiminin devletlerin insan hakları yükümlülüklerini ortadan kaldırmayacağını yinelemiştir (§§ 102-111, 184). Bununla birlikte somut olayda başvuru sahiplerinin kendi davranışlarıyla başvuru imkânını ortadan kaldırdığı sonucuna varmış ve ihlal bulunmamıştır (§§ 231-244).

M.A. v. Litvanya (B. No: 59793/17, 11 Aralık 2018) davasında ise Mahkeme, Suriye uyruklu başvuru sahibinin Belarus üzerinden Litvanya'ya geçişinin engellenmesini geri göndermeme ilkesi (m.3) ve etkili başvuru hakkı (m.13) bakımından ihlal saymıştır (§§ 83-98). Bu karar, AB dış sınır uygulamalarının da Sözleşme denetimine tabi olduğunu ve sığınma prosedürüne erişimin engellenemeyeceğini açıkça ortaya koymuştur.

Görüldüğü üzere AİHM içtihatları, AB göç rejimindeki 'yük devri', 'sınır güvenliği' ve 'dışsallaştırma' mekanizmalarını mülteci hukukunun temel güvenceleri ışığında; AB göç rejimindeki üç temel yapısal sorunu sistematik biçimde görünür kılmıştır: (i) korumanın AB dışına itilmesi yoluyla işleyen dışsallaştırma, (ii) bireysel inceleme yükümlülüğünü ortadan kaldıran geri itmeler ve (iii) korumaya erişimi fiilen imkânsızlaştıran caydırıcılık odaklı yönetim. Mahkeme, bu mekanizmaların kolektif dayanışma söylemiyle meşrulaştırılamayacağını; göç kontrolünün ancak insan haklarıyla uyum içinde meşru olabileceğini vurgulamıştır.

Sonuç

İnsan haklarını “çağımızın ideolojisi” olarak nitelendirerek bu alana yönelik kapsamlı eleştiriler getiren Douzinas’ın gücün sebep olduğu yapısal dışlama sorunu yaklaşımından hareketle (Douzinas’tan *aktaran* İspir, 2018: 33), kolektif hak söyleminin de diğer insan hakları kategorileri gibi zaten yapısal dışlayıcı olduğu söylenebilir. İnsanlık fikrinin hümanist ve hukuki bir inşaa olarak modern ulus-devletle birlikte ortaya çıktığını ve bildireler aracılığıyla evrensellik iddiasıyla sunulmasına rağmen fiilen yurttaşlık üzerinden işleyen bir dahil etme-dışlama rejimi ürettiğini söyleyen bu yaklaşım, hakların öznesi olarak kabul edilen insanın gerçekte belirli bir siyasal topluluğun üyesi olan vatandaş figürüyle örtüştüğünü belirtir. (Douzinas’tan *aktaran* İspir, 2018: 37) Buradan hareketle, kolektif hakların “halklar” adına ileri sürülmesinin de benzer bir dışlama mantığına dayandığını; her kolektif hak iddiasının kendisini tanımlayabilmek için kaçınılmaz olarak bir “öteki” yarattığını ve bu “öteki”yi sınırın dışına yerleştirdiğini ve nihayetinde AB’nin göç yaklaşımının da bu mantıkla şekillendiğini söylenebilir. Dahası Douzinas’ın, insan haklarının hangi insanların hangi haklara hangi mekânda sahip olduğunu belirleyen ve bazılarını bu haklardan mahrum bırakan baskın yapısının siyaseti depolitize ettiği yönündeki eleştirisinden hareketle, bir grubun taleplerini hak diliyle ifade ettiğinde çoğu zaman mevcut güç ilişkilerini ve hegemonik yapıyı sorgulamaktan vazgeçtiği ve yalnızca bu yapı içinde kendisine tanınacak bir alanı talep ettiği; bu yolla özellikle göç bağlamında küresel adaletsizlikleri görünmez kıldığı ve siyasi bir sorunu teknik bir “hak çatışması”na indirgediği; böylece gerçek bir kolektif hakkın, kendi refahını koruyan bir kalkan olmaktan çıkarak dışlananları da kapsayan ve ulus-devlet sınırlarını aşan kozmopolit bir direniş olarak kurulması imkânını zayıflattığı da ileri sürülebilir. (Douzinas’tan *aktaran* İspir, 2018: 42)

Ancak gelinen aşamada insan haklarının uluslararası düzeyde korunması, uluslararası hukukta kapsam kazanmış ve tarihsel olarak kabul görmüş durumdadır. Bu makale, AB göç politikalarında kolektif hakların dayanışma ilkesi unsurunu üreterek mültecilerin insan haklarını nasıl ikincilleştirdiğini ortaya koymuştur. Bu bağlamda temel sorun, Douzinas’ın ifadesiyle, insan haklarının ‘*hükümetler ve uluslararası kuruluşlar için siyasi bir aygıt ya da doyumsuz bireysel arzuların kamusal ifadesi hâline geldiklerinde şirazededen*’ çıkmasıdır. (Douzinas’tan *aktaran* İspir, 2018: 38)

Nitekim AB’nin göç rejiminde kolektif haklar, dayanışma ve yük paylaşımı söylemi altında, mültecilerin evrensel hak taleplerini sınırlayan ve onları Avrupa halklarının refahı ve güvenliği karşısında ikincil konuma iten

bir yönetim aracına dönüşmüştür. Böylece insan hakları, koruma sağlamak yerine, dışlama ve hiyerarşi üreten bir normatif çerçeve içinde yeniden işlev görmeye başlamıştır.

AB'nin göç ve dayanışma siyasetinde kardeşlik ilkesi seçimli olmayan şekilde bireylerin ve halkların insanca gelişimini güvenceleyen bir hak olması gerekirken dış sınır istikrarı, iktisadi ve kültürel kaygılar lehine araçsallaştırılmış; dayanışma, mültecilerin bireysel/toplumsal gelişimini desteklemek yerine dışsallaştırılmış göç yönetimine meşruiyet zemini yaratmıştır. Nihayetinde dayanışma, yaşanabilir bir dünya idealinden uzaklaşarak önce AB'nin kendi iç dayanışmasını, ardından Ukraynalı mültecilere yönelik farklılaştırılmış uygulamalarda görüldüğü üzere Avrupalı halkların dayanışmasını önceleyen bir düzenin parçası hâline gelmiştir. Özetle, dayanışma önce "biz", ardından "bizimkiler" mantığıyla daraltılan bir biçim kazanmış; bu hakların belirli bir topluluğun ayrıcalığı gibi yorumlanması, insan haklarının evrensel, bölünmez ve devredilemez niteliğiyle çelişerek kolektif haklara yöneltilen eleştirileri teyit etmiştir.

Öte yandan dayanışma kavramının daima dışlayıcı biçimlerde kullanılmadığı da belirtilmelidir. Sorun dayanışmanın kendisinde değil, hangi özne lehine ve hangi siyasal amaçla işletildiğindedir. Nitekim *Cédric Herrou* kararında Fransa Anayasa Konseyi, bir yabancıнын Fransa'ya düzensiz girişini, dolaşımını veya kalışını kolaylaştırdığı gerekçesiyle bireyleri cezalandıran kanun maddesini anayasal kardeşlik ilkesi ışığında ele almış ve bu temelde insani amaçla yardım eden kişilerin cezalandırılmayacağı yorumunu getirerek; vatandaşlık sınırlarını aşan kozmopolit bir dayanışma anlayışına kapı aralamıştır (*aktaran* Boudou, 2018).

Hatırlamak gerekir ki bir hakkın kullanımı, başka bir insan hakkını ihlal etmediği sürece meşru kabul edilebilir. Uluslararası örf ve âdet hukuku niteliği taşıdığı kabul edilen İHEB'nin 29. maddesi hak ve özgürlüklerin başkalarının haklarıyla sınırlı olduğunu, 30. maddesi ise kötüye kullanım yasağını düzenler. Bu nedenle dayanışmada insan onurunu herkes için koruma sınırını aşmamalı ve belirli bir halkın ayrıcalığı gibi yorumlanmamalıdır. İnsan hakları hem tüm halklar için başarının ölçütü (Donnelly, 1995:25) hem de uluslararası meşruiyetin parçasıdır. Kolektif haklar uluslararası belgelerde tanınmış önemli kazanımlardır; ancak meşruiyetleri, insan onurunu koruma amacına hizmet ettikleri ölçüde mümkündür. Zira insan hakları insanlık onurunu korumak için oluşturulmuş bir mekanizmadır (Donnelly, 2009:10-11) ve bu mekanizmanın uygulanabilirliği, onurlu bir yaşam sürdürebilen varlıkların mevcudiyetiyle haklılaştırılabilir (Donnelly, 2009:83). Bu açıdan insan

onuru, hakların hem amacı hem de sınırlandırılmasıdır. Öte yandan, bu tür çatışmaların yaşanmaması ve olumsuz sonuçlar doğurmaması için mülteci hakları alanındaki normatif boşlukların giderilmesi adına uluslararası aktörlerin de harekete geçmesi gerektiğini belirtmek gerekmektedir.

Kaynakça

- Akbaba, A. (2016). *İnsan hakları hukukunda üçüncü kuşak haklar*. Legal Yayınları.
- Akdoğan, M. (2018). Avrupa Birliği'nin sınırlarına dayanan mülteci krizi. *Uluslararası Diplomasi Derneği Dergisi*, 1(1), 48–78.
- Akıllıoğulları, T. (2010). *İnsan hakları: Kavramı, kaynakları ve koruma sistemleri* (Gözden geçirilmiş 2. bs.). Ankara: İmaj Yayınevi.
- Algan, B. (2004). Rethinking "Third Generation" human rights. *Ankara Law Review*, 1(1), 121–155.
- Amnesty International. (2025, April). *The state of the world's human rights*. <https://www.amnestyusa.org/reports/the-state-of-the-worlds-human-rights-april-2025/>
- Annan, K. A. (1998). *Partnerships for global community: Annual report on the work of the Organization, 1998*. <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000115244>
- Aral, B. (2010). *Üçüncü kuşak insan hakları olarak kolektif haklar*. Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Avrupa Hukuk Yoluyla Demokrasi Komisyonu (Venedik Komisyonu). (2016). *Hukuk devleti kontrol listesi* (Görüş No. 711/2013; CDL-AD(2016)007). Strazburg. [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD\(2016\)007-tur](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD(2016)007-tur)
- Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi. (2011). *M.S.S. v. Belgium and Greece* (Başvuru No: 30696/09, 21 Ocak 2011). Strasbourg: European Court of Human Rights.
- Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi. (2014). *Tarakhel v. Switzerland* (Başvuru No: 29217/12, 4 Kasım 2014). Strasbourg: European Court of Human Rights.
- Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi. (2018). *M.A. v. Lithuania* (Başvuru No: 59793/17, 11 Aralık 2018). Strasbourg: European Court of Human Rights.
- Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi. (2020). *N.D. and N.T. v. Spain* (Başvuru No: 8675/15 ve 8697/15, 13 Şubat 2020). Strasbourg: European Court of Human Rights.
- Aybay, R. (2017). *İnsan hakları hukuku* (3. bs.). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Aydın, E. (2018). Avrupa Birliği mevzuatında güvenli üçüncü ülke kavramı ve Türkiye-AB geri kabul anlaşmasına yansımaları. *Public and Private International Law Bulletin*, 38(1), 11–40.
- Barry, N. (2003). *Modern siyaset teorisi* (M. Erdoğan & Y. Şahin, Çev.). Ankara: Liberte Yayınları.
- Bauböck, R. (2018). Refugee protection and burden-sharing in the European Union. *Journal of Common Market Studies*, 56(1), 141–156.
- Bianchi, A. (2008). Human rights and the magic of *jus cogens*. *European Journal of International Law*, 19(3), 491–508.
- Bottero, M. (2022). Integration (of immigrants) in the European Union: A controversial concept. *European Journal of Migration and Law*, 24, 516–544.
- Boudou, B. (2018, 6 Temmuz). *The Solidarity Offense in France: Egalité, Fraternité, Solidarité!*. Verfassungsblog. <https://verfassungsblog.de/the-solidarity-offense-in-france-egalite-fraternite-solidarite/>

- Constant, A. F., & Zimmermann, K. F. (2016). Towards a new European refugee policy that works. *CESifo DICE Report*, 14(4), 3–8.
- Council of Europe, Group of Experts on Action against Trafficking in Human Beings (GRE-TA). (2019). *Report concerning the implementation of the Council of Europe Convention on Action against Trafficking in Human Beings by Turkey: First evaluation round* (GRE-TA(2019)11). Strasbourg: Council of Europe.
- Çelik, E. (2011). Bir insan hakkı olarak kalkınma hakkı? *İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 2(2), 451–476.
- Del Monte, M., & Orav, A. (2024). *Solidarity in EU asylum policy*. European Parliamentary Research Service.
- Donnelly, J. (1995). *Teoride ve uygulamada evrensel insan hakları* (M. Erdoğan & L. Korkut, Çev.). Ankara: Yetkin Yayınları.
- Donnelly, J. (2009). *Human dignity and human rights*. University of Denver, Swiss Initiative to Commemorate the 60th Anniversary of the UDHR: Protecting Dignity: An Agenda for Human Rights.
- Dworkin, R. (1977). *Taking rights seriously*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Erdoğan, M. (2017). *Anayasal demokrasi* (Gözden geçirilmiş 13. bs.). Ankara: Siyasal Kitabevi.
- European Commission. (2020). *Communication from the Commission on a New Pact on Migration and Asylum* (COM(2020) 609 final). European Union. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/HTML/?uri=CELEX:52020DC0609&from=EN>
- European Commission. (2024). *Pact on Migration and Asylum*. https://home-affairs.ec.europa.eu/policies/migration-and-asylum/pact-migration-and-asylum_en
- Fendoğlu, H. T. (2017). *İnsan hakları hukuku*. Ankara: Yetkin Yayınları.
- Gibney, M. J. (2015). *Refugees and justice between states*. *European Journal of Political Theory*, 14(4), 448–463.
- Göçmen, Ö. (2014). Türkiye ile Avrupa Birliği arasındaki geri kabul anlaşmasının hukuki yönünden analizi. *Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi*, 13(2), 21–86.
- Gözler, K. (2018). *İnsan hakları hukuku* (2. bs.). Bursa: Ekin Kitabevi.
- Inter-American Court of Human Rights. (2003). *Advisory Opinion OC-18/03 of September 17, 2003, requested by the United Mexican States*. Inter-American Court of Human Rights. <https://www.refworld.org/jurisprudence/caselaw/iacrthr/2003/en/90831>
- İspir, Z. (2018). İnsan hakları üzerine yedi tez: Costas Douzinas'ın insan haklarına yönelik eleştirileri üzerine bir inceleme. *Terazi Hukuk Dergisi*, 13(148), 33–45.
- Kaboğlu, İ. (1993). İnsan haklarının gelişmeci özelliği ve anayasa yargısı. *Anayasa Yargısı* 9, 121–136. Ankara: Anayasa Yargısı Yayınları.
- Kaboğlu, İ. (2010). *Anayasa hukuku dersleri* (6. bs.). İstanbul: Legal Yayıncılık.
- Kalabalık, H. (2017). *İnsan hakları hukuku* (Gözden geçirilmiş 5. bs.). Ankara: Seçkin Kitabevi.
- Owen, D. (2016). *In loco civitatis: On the normative basis of the institution of refugeehood and responsibilities for refugees*. In S. Fine & L. Ypi (Eds.), *Migration in Political Theory: The Ethics of Movement and Membership* (pp. 269–290). Oxford: Oxford University Press.
- Owen, D. (2018). Refugees and responsibilities of justice. *Global Justice: Theory Practice Rhetoric*, 11(1), 23–44.

- Perruchoud, R., & Redpath-Cross, J. (eds.). (2011). *Göç terimleri sözlüğü* (2. bs.). Cenevre: Uluslararası Göç Örgütü (IOM).
- Simma, B., & Alston, P. (1988-1989). The sources of human rights law: Custom, *jus cogens*, and general principles. *Australian Year Book of International Law*, 12, 82–108.
- Sönmez, P. (2015). *Avrupa Birliği'nde yeni dönem postkolonyal ilişkiler ve göç politikaları diyalogu* (Doktora tezi, İstanbul Üniversitesi, Akademik Araştırmalar Serisi-4). Ankara: Avrupa Birliği Bakanlığı.
- Tezcan, D., Erdem, M. R., Sancakdar, O., & Önok, R. M. (2011). *İnsan hakları el kitabı* (4. bs.). Ankara: Seçkin Kitabevi.
- United Nations Economic and Social Council. (1987). *Question of the violation of human rights and fundamental freedoms in any part of the world, with particular reference to colonial and other dependent countries and territories* (E/CN.4/1987/23). United Nations. <https://docs.un.org/en/E/CN.4/1987/23>
- United Nations Economic and Social Council. (1990). *Global consultation on the right to development as a human right: Report prepared by the Secretary-General pursuant to Commission on Human Rights resolution 1989/45* (E/CN.4/1990/9/Rev.1). United Nations. <https://digitallibrary.un.org/record/100164?v=pdf>
- United Nations Economic and Social Council. (2005). *The right to development* (E/CN.4/2005/NGO/240). United Nations. <https://documents.un.org/doc/undoc/gen/g05/116/96/pdf/g0511696.pdf>
- United Nations General Assembly. (1986). *Declaration on the Right to Development* (A/RES/41/128). United Nations. <https://docs.un.org/en/a/res/41/128>
- United Nations General Assembly. (2016). *New York Declaration for Refugees and Migrants* (A/RES/71/1). United Nations. https://www.un.org/en/development/desa/population/migration/generalassembly/docs/globalcompact/A_RES_71_1.pdf
- United Nations General Assembly. (2018). *Global Compact for Safe, Orderly and Regular Migration* (A/RES/73/195). United Nations. https://www.un.org/en/development/desa/population/migration/generalassembly/docs/globalcompact/A_RES_73_195.pdf
- United Nations High Commissioner for Refugees. (2025). *Global Trends Report 2024: Forced Displacement in 2024*. UNHCR. <https://www.unhcr.org/sites/default/files/2025-06/global-trends-report-2024.pdf>
- United Nations Human Rights Council. (2015). *Banking on mobility over a generation: Follow-up to the regional study on the management of the external borders of the European Union and its impact on the human rights of migrants* (A/HRC/29/36). United Nations. <https://documents.un.org/doc/undoc/gen/g15/092/48/pdf/g1509248.pdf>
- United Nations. (1993). *Vienna Declaration and Programme of Action* (A/CONF.157/23). United Nations. https://digitallibrary.un.org/record/183139/files/A_CONF.157_23-EN.pdf
- Uygun, O. (2019). *Devlet teorisi* (6. bs.). İstanbul: 12 Levha Yayıncılık.
- Vasak, K. (1977). *A 30-year struggle: The sustained efforts to give force of law to the Universal Declaration of Human Rights*. UNESCO Courier, 30(11), 29–32.
- Weston, B. H. (1986). Human rights. *Human Rights Quarterly*, 6(2), 257–282.
- Yıldırım Mat, T. ve Özdan, S. (2018). AB ile Türkiye arasındaki geri kabul anlaşmasının insan hakları açısından değerlendirilmesi. *Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi*, 24(1), 36–49.